

Το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού στο ψηφιακό περιβάλλον

Αιμίλιος-Αρτέμιος Στραγαλινός*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας αποτελεί τον ακοίμητο φρουρό για τα έργα της ανθρώπινης διάνοιας, καλλιτεχνικής, λογοτεχνικής και επιστημονικής φύσεως, ενώ αποτελεί τον πιο πρόσφορο τρόπο χρηματοδότησης της πνευματικής δημιουργίας, καθώς παρέχει στον δημιουργό τα αναγκαία οικονομικά οφέλη, ως επιβράβευση του πνευματικού του μόχθου, τα οποία του επιτρέπουν να συνεχίσει τη δημιουργία του, ενώ καθιστά δυνατή την παραγωγή έργων μακριά από παρεμβάσεις.

Πέρα από την προστασία και επιβράβευση του δημιουργού, η πνευματική ιδιοκτησία αποτελεί και το κίνητρο για την πολιτιστική ανάπτυξη, καθώς συνιστά βασικό μέσο για την υλοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής μιας χώρας, ενώ παράλληλα φέρει μεγάλη οικονομική αξία, αφού οι πολιτιστικές επιχειρήσεις (για παράδειγμα εκδοτικοί οίκοι, οργανισμοί ραδιοτηλεόρασης, αίθουσες κινηματογράφων), με επίκεντρο πάντοτε το δημιουργό και το έργο του, αποτελούν βασικούς συντελεστές συνεισφοράς στο εθνικό εισόδημα¹.

Το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας αναγνωρίζει δυο δικαιώματα στον δημιουργό: το περιουσιακό δικαίωμα και το ηθικό δικαίωμα. Το μεν περιουσιακό δικαίωμα έχει οικονομική αξία και είναι δεκτικό εκμετάλλευσης, ενώ το ηθικό δικαίωμα έχει προσωπικό χαρακτήρα και αποσκοπεί στην προστασία του οργανικού δεσμού του δημιουργού με το έργο του. Ωστόσο, και τα δυο αποτελούν όψεις του ίδιου νομίσματος, του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας που αποσκοπεί στην προστασία της ανθρώπινης πνευματικής δημιουργίας.

Το περιουσιακό δικαίωμα είναι, χωρίς αμφιβολία, ο μηχανισμός του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας που διασφαλίζει ότι ο δημιουργός αμείβεται οικονομικά και μπορεί να κερδίσει τα προς το ζην από τη δουλειά του. Ως εκ τούτου, το περιουσιακής φύσεως

* Δικηγόρος Αθηνών, LL.B. (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), LL.M. (Centre d'Études Internationales de la Propriété Intellectuelle - Université de Strasbourg) και M.Sc.(c) (Πανεπιστήμιο Πειραιώς). Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος “Δίκαιο και Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών” του Τμήματος Ψηφιακών Συστημάτων του Πανεπιστημίου Πειραιώς, το ακαδημαϊκό έτος 2020-2021.

¹ Δ. Καλλινίκου, Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2008, σ. 1-3.

δικαίωμα αποτελεί κίνητρο για τους δημιουργούς να επενδύσουν το χρόνο, την ενέργεια και το ταλέντο τους στον εμπλουτισμό της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Όμως, το ηθικό δικαίωμα αποτελεί το ισχυρό θεμέλιο αυτού του δικαιικού κλάδου, ενώ συνάμα ενεργοποιεί τον μηχανισμό των οικονομικών προνομίων. Φανταστείτε ένα δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας που επιτρέπει στους καλλιτέχνες να συνθέσουν τραγούδια που λατρεύει το κοινό, τα οποία, όμως, εύκολα μπορεί κάποιος δολίως να σφετεριστεί και να ισχυριστεί ότι είναι δικά του. Πέρα από την αδικία του να μην αναγνωρίζεται κάποιος ως δημιουργός για κάτι που έχετε δημιουργήσει, πώς θα συντηρηθεί το κίνητρο για δημιουργία όταν κάποιος ξέρει ότι το έργο του θα είναι απροστάτευτο από οποιαδήποτε χρήση ή τροποποίηση, χωρίς να λαμβάνει κάποια αναγνώριση ή οικονομική απολαβή²;

Στον ψηφιακό κόσμο τα πνευματικά δικαιώματα έχουν εν γένει υποστεί αρκετούς κραδασμούς, ενώ λόγω της Κοινωνίας της Πληροφορίας το σύγχρονο δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας βασίζεται σε μια εύθραυστη ισορροπία, καθώς από τη μια χορηγεί πολλές εξουσίες στον δικαιούχο και από την άλλη πλευρά προβλέπονται αρκετές εξαιρέσεις, ώστε να προστατευτούν οι χρήστες στο πλαίσιο δραστηριοτήτων που δικαιολογούν την άμεση πρόσβαση στο έργο. Ο θεσμός της οικονομικής εκμετάλλευσης του έργου στηρίζεται πλέον στη στάθμιση συμφερόντων που απορρέει από την “συνάντηση” των δικαιωμάτων και των εξαιρέσεων³. Στο πλαίσιο αυτό προτεραιότητα έχει δοθεί στο περιουσιακό δικαίωμα, ενώ το ηθικό δικαίωμα έχει αφεθεί στη σκιά των πρωτογενών νομοθετικών διατυπώσεων που αντανakλούν μια εποχή που δεν μπορούσε να συλλάβει το ενδεχόμενο ενός παγκοσμιοποιημένου ψηφιακού κόσμου.

Στην παρούσα μελέτη θα εξετάσουμε την παρουσία του ηθικού δικαιώματος στον ψηφιακό κόσμο, με σκοπό να ρίξουμε φως σε ένα προσωπικό δικαίωμα του δημιουργού που προσπαθεί με δυσκολία να βρει τρόπο να ενσωματωθεί στο σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον. Ένα σύντομο οδοιπορικό στο διεθνές και ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο κρίνεται απαραίτητο, ώστε να γίνουν αντιληπτές οι νομοθετικές ζυμώσεις για το ηθικό δικαίωμα, οι οποίες αλληλοεπιδρούν και αντανakλούν τα κοινωνικά και φιλοσοφικά ρεύματα των εναλλασσόμενων εποχών (Ενότητα Ι). Αφού περιηγηθούμε στο θεσμικό αυτό πλαίσιο, θα αναδείξουμε την ανάγκη αναγνώρισης και προστασίας του ηθικού δικαιώματος μελετώντας ορισμένες ενδεικτικές

² J. A. Murillo Chávez, COCopyright and the value of moral rights, WIPO Magazine, Αύγουστος 2018: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2018/04/article_0003.html.

³ P. Jouglaux, Ευρωπαϊκό Δίκαιο Διανοητικής Ιδιοκτησίας, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 11-13 και 126.

απειλές των εξουσιών αυτού του δικαιώματος στο ψηφιακό περιβάλλον, και τέλος, θα αναζητήσουμε τον δικαιούχο του ηθικού δικαιώματος σε δυο κυρίαρχες δυνάμεις του σύγχρονου ψηφιακού κόσμου: την πληροφορική και την τεχνητή νοημοσύνη (Ενότητα II).

I. Αποκωδικοποιώντας το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού

Το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού δεν έχει εναρμονιστεί πλήρως σε διεθνές επίπεδο με αποτέλεσμα να είναι καίριας σημασίας, πριν προχωρήσουμε στην αναζήτηση αυτού στο ψηφιακό περιβάλλον, να παρακολουθήσουμε την διεθνή και ευρωπαϊκή πορεία αναγνώρισής του και να αναλογιστούμε το κατά πόσο θα ήταν εφικτό να προκύψει στο μέλλον μια οικουμενική εναρμόνιση αυτού.

A. Το διεθνές πλαίσιο

Από την ιστορική αναδρομή συνάγεται ότι κατά την αρχαιότητα και τον μεσαίωνα δεν υπήρχαν νομοθετικές διατάξεις που να ρυθμίζουν την πνευματική ιδιοκτησία, κυρίως διότι δεν ήταν δυνατή η ευρεία εκμετάλλευση των έργων. Παρά τις ενδείξεις ότι το πρώτο νομοθετικό κείμενο για την πνευματική ιδιοκτησία ανευρίσκεται στην Κίνα γύρω στον 11ο αιώνα μ.Χ.⁴, είναι κοινός τόπος ότι η εμφάνιση της πνευματικής ιδιοκτησίας τοποθετείται ιστορικά την εποχή που ο Γουτεμβέργιος ανακάλυψε την τυπογραφία, μέσω της οποίας ανοίγεται για πρώτη φορά στην ανθρωπότητα η δυνατότητα μαζικής αναπαραγωγής έργων. Επρόκειτο για την τρίτη εποχή στην ιστορία της ανθρωπότητας όπου καταδεικνύεται κατά τον Marshall McLuhan ότι το μέσο της επικοινωνίας επηρέασε σε βάθος το περιεχόμενο της επικοινωνίας. Ακολούθησε η “ηλεκτρονική εποχή”, ως τέταρτη εποχή, με τα μέσα διάδοσης του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, κατά την οποία ο κόσμος μετατρέπεται σε πολιτιστικό επίπεδο σε ένα “παγκόσμιο χωριό”, χάρη στην πιο αυξημένη ταχύτητα και στον όγκο πληροφοριών που μεταβιβάζονται διασυνοριακά⁵. Η τεχνολογική, λοιπόν, πρόοδος ήταν εκείνη που οδήγησε στη θέσπιση του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Οι πρώτοι νόμοι περί πνευματικών δικαιωμάτων περιορίζονταν στην υπεράσπιση των συγγραφέων αποκλειστικά εντός της χώρας τους, αφήνοντας τα έργα τους απροστάτευτα εκτός

⁴ Βλ. αναλυτικά Δ. Καλλινίκου, ο.π.

⁵ P. Jouglaux, ο.π. σ. 9-10.

των εθνικών συνόρων⁶. Ωστόσο, τον 19ο αιώνα, ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες άρχισαν να εκφράζουν την ανησυχία τους για τη διεθνή προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων. Αρχικά, είχε επιλεγεί ο μηχανισμός των διμερών συμφωνιών βάσει αμοιβαιότητας, ο οποίος όμως σύντομα απεδείχθη ανεπαρκής. Έτσι, το 1886 υπεγράφη η Διεθνής Σύμβαση της Βέρνης (εφεξής “Σύμβαση Βέρνης”), θέτοντας τον θεμέλιο λίθο στο διεθνές δίκαιο για την πνευματική ιδιοκτησία, ενώ μέχρι και σήμερα αποτελεί την πιο σημαντική σύμβαση στον τομέα αυτό. Η εν λόγω Σύμβαση αποτέλεσε πρωτοβουλία της Διεθνούς Φιλολογικής και Καλλιτεχνικής Ένωσης (Association Littéraire et Artistique Internationale) που ιδρύθηκε το 1878 στο Παρίσι υπό την αιγίδα του Victor Hugo⁷. Η σύλληψη του θεμελιώδους αυτού νομοθετικού κειμένου αναδεικνύει ότι δεν ήταν μόνο η τεχνολογία που συνέτεινε στη διαμόρφωση του δικαίου, αλλά και ο συνδυασμός του πολιτιστικού και φιλοσοφικού ρεύματος που επικράτησε όταν η προστασία του ατόμου, της ελευθερίας και της νομικής ισότητας έγινε συνείδηση των λαών, με επίκεντρο των προσπαθειών αυτών τη Γαλλία.

Το αρχικό κείμενο της Σύμβασης Βέρνης δεν διέθετε συγκεκριμένη διάταξη για την προστασία των ηθικών δικαιωμάτων. Στην πραγματικότητα, αυτά τα δικαιώματα δεν καθιερώθηκαν διεθνώς έως ότου η Σύμβαση αναθεωρήθηκε στη διάσκεψη της Ρώμης το 1928. Μετά από παρατεταμένη διαμάχη μεταξύ της ιταλικής και αυστραλιανής αντιπροσωπείας, αμφότεροι εκπρόσωποι του αγγλοσαξονικού δικαίου, εγκρίθηκε μια ενδιάμεση πρόταση, με αποτέλεσμα το άρθρο 6 δις της Σύμβασης. Τα πνευματικά δικαιώματα αναγνωρίστηκαν έτσι διεθνώς για πρώτη φορά ως περιουσιακό και ηθικό δικαίωμα, με το τελευταίο να συνδέεται απόλυτα με τον δημιουργό ακόμη και μετά τη μεταβίβαση των οικονομικών προνομίων⁸.

Στη τελική διατύπωση του άρθρου 6 δις αναγνωρίζονται δυο ηθικά δικαιώματα του δημιουργού, ήτοι το δικαίωμα πατρότητας και το δικαίωμα σεβασμού της ακεραιότητας του έργου, ενώ δεν προβλέπονταν το δικαίωμα δημοσίευσης και το δικαίωμα υπαναχώρησης (όπως αυτά προβλέπονται σε κράτη του ηπειρωτικού ευρωπαϊκού δικαίου, όπως στη Γαλλία και στην Ελλάδα). Το δικαίωμα πατρότητας αναφέρεται στο δικαίωμα του δημιουργού να αποφασίσει, εάν το πραγματικό του όνομα ή ένα ψευδώνυμο πρόκειται να τοποθετηθεί στο έργο ή εάν

⁶ Ο πρώτος νόμος για την πνευματική ιδιοκτησία θεωρείται το Copyright Act της Μεγάλης Βρετανίας του 1709 που αναγνωρίζει στο συγγραφέα το αποκλειστικό δικαίωμα να τυπώνει τα έργα του ορισμένα χρόνια, ενώ η πρώτη πλήρης νομοθεσία είναι έργο της Γαλλικής Επανάστασης που διακήρυξε το ιερό, νόμιμο και αναφαίρετο δικαίωμα της φιλολογικής και καλλιτεχνικής ιδιοκτησίας (Νόμοι Le Chapelier του 1791 και Lakanal του 1793).

⁷ Βλ. αναλυτικά Δ. Καλλινίκου, ο.π.

⁸ Βλ. J. C. Fernández-Molina και E. Peis, The moral rights of authors in the age of digital information, Journal of the American Society for Information Science and Technology, 52(2):109-117, 2001.

επιλέγει να παραμείνει ανώνυμος. Υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα της πατρότητας, ενσωματώνει δύο διαφορετικά δικαιώματα, δηλαδή αφενός το δικαίωμα του δημιουργού να αποφασίσει σχετικά με την αναγνώρισή του ως δημιουργού, και αφετέρου το δικαίωμα να διεκδικήσει την ιδιοκτησία, σε περίπτωση που αμφισβητείται. Στην εσωτερική νομοθεσία περί πνευματικών δικαιωμάτων σε ορισμένα κράτη, όπως για παράδειγμα στη Γερμανία και στην Αυστρία, αυτό προβλέπεται ρητώς⁹. Το δεύτερο συστατικό του ηθικού δικαιώματος, όπως κατοχυρώνεται στη Σύμβαση Βέρνης, ήτοι το δικαίωμα σεβασμού της ακεραιότητας του έργου, παρέχει στο δημιουργό το δικαίωμα να αντισταχθεί σε τυχόν αλλαγές στο έργο του που ενδέχεται να βλάψουν τη φήμη του.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση Βέρνης, το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού διατηρείται μετά τον θάνατό του τουλάχιστον όσο διαρκεί το περιουσιακό δικαίωμα και ασκείται από τα πρόσωπα ή τα ιδρύματα που νομιμοποιούνται για την άσκηση αυτή, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία της χώρας, όπου ζητείται η προστασία. Ωστόσο, δίνει την ευχέρεια στις χώρες που δεν περιλάμβαναν ρυθμίσεις για την προστασία του ηθικού δικαιώματος μετά τον θάνατο του δημιουργού, να μην προστατεύουν αυτό ως προς όλη την έκταση που προβλέπεται στην παράγραφο 1 του άρθρου 6 δις. Αυτή η συναινετική λύση σχεδιάστηκε για να εξυπηρετήσει τα κράτη του συστήματος copyright (στο οποίο ανήκουν το αμερικανικό και αγγλοσαξονικό δίκαιο), στα οποία η προστασία αυτών των δικαιωμάτων παρεχόταν δια μέσου των νόμων περί δυσφήμισης, των οποίων όμως η εφαρμογή έπαυε μετά τον θάνατο του συκοφαντημένου υποκειμένου¹⁰.

Το άρθρο 5, παράγραφος 2 της Σύμβασης Βέρνης ορίζει ρητά ότι η απόλαυση και η άσκηση των πνευματικών δικαιωμάτων δεν υπόκειται σε καμία διατύπωση και ότι η χρήση τους είναι ανεξάρτητη από την ύπαρξη προστασίας στη χώρα προέλευσης του έργου. Αυτό πρακτικά υποχρέωσε τα κράτη του συστήματος copyright (όπως τις Ηνωμένες Πολιτείες) που δεν αναγνώριζαν τα ηθικά δικαιώματα του δημιουργού, να τα λαμβάνουν υπόψη τους όταν πρόκειται για διεθνείς συναλλαγές.

Το 1952 υπεγράφη η Παγκόσμια Σύμβαση της Γενεύης, η οποία παρείχε προστασία χαμηλότερου επιπέδου από τη Σύμβαση Βέρνης και ήταν αποτέλεσμα των πρωτοβουλιών που πήρε η UNESCO. Η σημασία της έγκειται στο γεγονός ότι επέτρεψε την εποχή εκείνη την

⁹ Βλ. *M. M. Walter*, Dualistic aspects in monistic systems of moral rights, *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 2019, Vol. 14, No. 4.

¹⁰ Βλ. *J. C. Fernández-Molina* και *E. Peis*, ο.π.

εξασφάλιση μιας διεθνούς προστασίας σε κράτη που δίσταζαν να προσχωρήσουν στη Σύμβαση Βέρνης, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Κίνα. Σε αντίθεση με τη Σύμβαση Βέρνης, η Παγκόσμια Σύμβαση της Γενεύης δεν περιελάμβανε διατάξεις που αναγνωρίζουν ρητά τα ηθικά δικαιώματα. Ωστόσο, τα δικαιώματα πατρότητας και ακεραιότητας συνάγονταν έμμεσα από ορισμένες ρυθμίσεις της¹¹. Η υπογραφή της εν λόγω Σύμβασης καταδεικνύει τη διάσταση μεταξύ του συστήματος copyright και του ηπειρωτικού ευρωπαϊκού συστήματος (εφεξής “σύστημα droit d’auteur”), όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Στο πλαίσιο των διεθνών διαπραγματεύσεων που απέβλεπαν στη δημιουργία μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας - δεδομένου μάλιστα και του καθοριστικού ρόλου που είχε αρχίσει να διαδραματίζει η τεχνολογία στον διεθνή ανταγωνισμό - ήταν εμφανής τόσο η ανάγκη καθιέρωσης ελάχιστων προτύπων για την προστασία των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας (μέρος της οποίας αποτελεί η πνευματική ιδιοκτησία) και ενός αποτελεσματικού μηχανισμού επιβολής αυτών, όσο και η ανάγκη ενθάρρυνσης της καινοτομίας και του επιχειρηματικού πνεύματος στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στο πλαίσιο αυτό υπεγράφη η πολυμερής Συμφωνία για τα δικαιώματα Διανοητικής Ιδιοκτησίας στον τομέα του Εμπορίου (Trade-Related Aspects of Intellectual Property, γνωστή ως TRIPS) (εφεξής “Συμφωνία TRIPS”) του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (εφεξής “ΠΟΕ”), που ολοκληρώθηκε με την Τελική Πράξη του Γύρου της Ουρουγουάης το 1995¹², και η οποία κυρώθηκε με τον περί της Τελικής Πράξης του Γύρου της Ουρουγουάης (Κυρωτικό) Νόμο του 1995¹³. Σύμφωνα με το προοίμιο της πολυμερούς αυτής Συμφωνίας, βασικός της σκοπός ήταν ο περιορισμός των εμποδίων για το διεθνές εμπόριο, η προώθηση της αποτελεσματικής και επαρκούς προστασίας των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας και η διασφάλιση των μέτρων και διαδικασιών για την επιβολή των δικαιωμάτων αυτών. Παρόλο που η Συμφωνία TRIPS αντικατέστησε τη Σύμβαση Βέρνης ως το πρωταρχικό μέσο του διεθνούς δικαίου περί πνευματικών δικαιωμάτων, ασχολείται με τα πνευματικά δικαιώματα, υποχρεώνοντας σε μεγάλο βαθμό τα

¹¹ Βλ. J. C. Fernández-Molina και E. Peis, ο.π.

¹² Ο Γύρος της Ουρουγουάης ήταν ο 8^{ος} γύρος πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων που διεξήχθησαν στο πλαίσιο της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (General Agreement on Tariffs and Trade - GATT) από το 1986 έως το 1994 και περιελάμβαναν 123 χώρες ως τα συμβαλλόμενα μέρη. Ο Γύρος οδήγησε στη δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ), με την GATT να παραμένει ως αναπόσπαστο μέρος των συμφωνιών του ΠΟΕ. Η γενικότερη κατεύθυνση του Γύρου ήταν να επεκτείνει τους κανόνες εμπορίου της GATT σε τομείς που προηγουμένως είχαν εξαιρεθεί ως δύσκολοι να απελευθερωθούν (όπως η γεωργία) και σε αυξανόμενης σημασίας νέους τομείς που προηγουμένως δεν είχαν περιληφθεί (όπως η διανοητική ιδιοκτησία), πηγή Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Uruguay_Round.

¹³ Η Συμφωνία TRIPS άρχισε να δεσμεύει τα περισσότερα κράτη την 1^η Ιανουαρίου 1996 και έχει ευρύ πεδίο εφαρμογής, γιατί καλύπτει τόσο τη βιομηχανική όσο και την πνευματική ιδιοκτησία και τα συγγενικά δικαιώματα που βρίσκονται στο επίκεντρο των διεθνών οικονομικών σχέσεων στο πεδίο δράσης του ΠΟΕ.

κράτη μέλη να τηρούν τις διατάξεις 1 έως 21 της Σύμβασης Βέρνης, συμπεριλαμβανομένου του άρθρου 6 δις σχετικά με το ηθικό δικαίωμα. Ωστόσο, το άρθρο 9, παράγραφος 1, της Συμφωνίας TRIPS αποκλείει το ηθικό δικαίωμα από τους μηχανισμούς επίλυσης διαφορών και επιβολής, έτσι ώστε το καθεστώς του δικαιώματος αυτού στο διεθνές δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας να παραμένει το ίδιο¹⁴. Η επιφύλαξη αυτή, όσον αφορά τα ηθικά δικαιώματα, οφείλεται στην απροθυμία των χωρών του συστήματος copyright, ιδίως των Ηνωμένων Πολιτειών, να εισαγάγουν αυστηρές διατάξεις στην εσωτερική νομοθεσία τους που να παρέχει ρητά προστασία στα ηθικά δικαιώματα¹⁵.

Η ασύλληπτη τεχνολογική πρόοδος των τελευταίων δεκαετιών οδήγησε με γοργούς ρυθμούς στη δημιουργία ενός ψηφιακού περιβάλλοντος, στο οποίο δεν υπάρχουν σύνορα, ενώ μέσα σε αυτό τα έργα και οι λοιπές δημιουργίες της ανθρώπινης διάνοιας άρχισαν να διακινούνται ανέλεγκτα παγκοσμίως. Ήταν αναγκαίο, λοιπόν, το μέχρι τότε ισχύον δίκαιο να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις των νέων συνθηκών. Η διεθνής προσπάθεια για την προστασία των δημιουργών και καλλιτεχνών στον κυβερνοχώρο οδήγησε στη Διπλωματική Διάσκεψη της Γενεύης που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 1996 υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Διανοητικής Ιδιοκτησίας (εφεξής “ΠΟΔΙ”) και οδήγησε στην ψήφιση δυο νέων Διεθνών Συνθηκών, των λεγόμενων “Συνθηκών Internet”.

Η πρώτη εξ αυτών, η Συνθήκη για την πνευματική ιδιοκτησία¹⁶, ενώ δεν αναφερόταν ρητά στα ηθικά δικαιώματα του δημιουργού, απαιτούσε από τα συμβαλλόμενα μέρη να συμμορφώνονται με τις διατάξεις 1 έως 21 της Σύμβασης Βέρνης, συμπεριλαμβανομένης και της διάταξης περί ηθικού δικαιώματος. Επιπρόσθετα, τα άρθρα 11 και 12 εισάγουν ένα νέο μέσο νομικής προστασίας, που προορίζεται να συμπληρώσει τα τεχνολογικά μέτρα που αναπτύχθηκαν για τη διαφύλαξη των πνευματικών δικαιωμάτων, και πιο συγκεκριμένα είναι χρήσιμα στην προστασία της πατρότητας και της ακεραιότητας του έργου. Το άρθρο 11 ορίζει την υποχρέωση των συμβαλλομένων μερών να παρέχουν έννομη προστασία και αποτελεσματικά ένδικα μέσα έναντι της παράκαμψης των δραστικών μέτρων τεχνικής φύσεως που αποσκοπούν στην προστασία των έργων σε ψηφιακές μορφές, ενώ το άρθρο 12

¹⁴ Βλ. *M. T. Sundara Rajan*, *Moral Rights in Information Technology: A new kind of “Personal Right”?*, *International Journal of Law and Information Technologies*, Vol. 12 No.1, Oxford University Press 2004.

¹⁵ Πράγματι, οι Ηνωμένες Πολιτείες από το 1989 δεσμεύονται από τη Σύμβαση Βέρνης και υποχρεώνονται να προβλέψουν την προστασία των ηθικών δικαιωμάτων, όπως αυτά ορίζονται στη Σύμβαση αυτή. Ωστόσο, εάν η προστασία που παρέχεται στις Ηνωμένες Πολιτείες αποδειχθεί ότι δεν συμμορφώνεται με το ελάχιστο πλαίσιο προστασίας που έχει οριστεί στη Σύμβαση Βέρνης, η μη συμμόρφωση τους δεν θα έχει νομικές συνέπειες βάσει της Συμφωνίας TRIPS.

¹⁶ WIPO Copyright Treaty 1996, διαθέσιμη ηλεκτρονικά στην επίσημη σελίδα του ΠΟΔΙ: <https://wipolex.wipo.int/en/treaties/textdetails/12740>.

προστατεύει από τη μη εξουσιοδοτημένη αφαίρεση ή αλλοίωση των πληροφοριών που έχουν σχέση με την ηλεκτρονική διαχείριση των δικαιωμάτων και τη διανομή ή επικοινωνία έργων, όπου αυτές οι πληροφορίες έχουν αφαιρεθεί ή τροποποιηθεί εν γνώσει και χωρίς προηγούμενη άδεια¹⁷.

Η δεύτερη εκ των Συνθηκών Internet, η Συνθήκη για τις εκτελέσεις και τα φωνογραφήματα¹⁸, με το άρθρο 5 αναγνώρισε για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο την προστασία του ηθικού δικαιώματος των ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών. Η διατύπωση μάλιστα της εν λόγω διάταξης ακολούθησε το πρότυπο της Σύμβασης Βέρνης, αφού αναγνώρισε το δικαίωμα πατρότητας και ακεραιότητας ως δικαιώματα ανεξάρτητα από τα περιουσιακά δικαιώματα και με ισχύ ακόμη και μετά το θάνατο του ερμηνευτή, τουλάχιστον μέχρι το τέλος διάρκειας των περιουσιακών δικαιωμάτων. Και εδώ επιτρέπεται στα συμβαλλόμενα μέρη να μην εφαρμόσουν ορισμένες από τις παραπάνω ρυθμίσεις, αν κατά το χρόνο κύρωσης της Συνθήκης αυτής δεν προβλεπόταν στη νομοθεσία τους προστασία του ηθικού δικαιώματος μετά τον θάνατο του ερμηνευτή ή εκτελεστή καλλιτέχνη. Η εισαγωγή του ηθικού δικαιώματος ενός ερμηνευτή ή εκτελεστή καλλιτέχνη στο διεθνές δίκαιο περί πνευματικής ιδιοκτησίας αποτέλεσε σημαντική καινοτομία για την θεωρία του ηθικού δικαιώματος, καθώς κατέταξε τον ερμηνευτή (ή εκτελεστή καλλιτέχνη) από κάποιον που απλώς διαδίδει το έργο ενός αρχικού δημιουργού, σε ένα νομικό καθεστώς ισοδύναμο με εκείνο του αρχικού δημιουργού¹⁹.

1. Η διάσταση μεταξύ copyright και droit d'auteur

Είναι σαφές από τα παραπάνω ότι σε διεθνές επίπεδο είχε από πολύ νωρίς διαπιστωθεί η ανάγκη εναρμόνισης του θεσμικού πλαισίου για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας εκτός των εθνικών ή περιφερειακών συνόρων. Στο πλαίσιο, όμως, αυτό εμπόδιο στάθηκε (και στέκεται) η μέχρι και σήμερα θεωρητική διάσταση ανάμεσα στο σύστημα copyright - στο οποίο ανήκει το αμερικανικό και αγγλοσαξονικό δίκαιο - και στο σύστημα droit d'auteur, η οποία αντικατοπτρίζεται και στο ηθικό δικαίωμα. Πρόκειται για δυο διαφορετικές θεωρητικές

¹⁷ Οι υποχρεώσεις της εν λόγω Συνθήκης ενσωματώθηκαν στο Digital Millennium Copyright Act του 1998 (DMCA) των Ηνωμένων Πολιτειών, και στην ευρωπαϊκή Οδηγία 2001/29/EK για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών των πνευματικών δικαιωμάτων και των συγγενικών δικαιωμάτων στη Κοινωνία της Πληροφορίας (ή Οδηγία Infosoc).

¹⁸ WIPO Performance and Phonograms Treaty - 1996, διαθέσιμη ηλεκτρονικά στην επίσημη σελίδα του ΠΟΔΙ: <https://wipolex.wipo.int/en/text/295578>.

¹⁹ Βλ. M. T. Sundara Rajan, ο.π.

προσεγγίσεις του πνευματικού δικαιώματος, οι οποίες κατ' επέκταση χαρακτηρίζουν δυο διαφορετικές “δικαικές κουλτούρες”.

Τα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης παραδοσιακά αναγνωρίζουν μια αυστηρή προστασία του ηθικού δικαιώματος, ενώ αρκετά από αυτά (μεταξύ άλλων η Ελλάδα και η Γαλλία), επεκτείνουν το προαναφερθέν διεθνές πλαίσιο προστασίας αυτού αναγνωρίζοντας πέραν της εξουσίας πατρότητας και ακεραιότητας, και τρεις άλλες εξουσίες για τον δημιουργό, ήτοι: α) να αποφασίζει εάν το έργο του μπορεί να αποκαλυφθεί ή να κοινοποιηθεί στο κοινό και τότε και πώς θα πραγματοποιηθεί η αποκάλυψη αυτή (εξουσία δημοσίευσης), β) να αποσύρει όλα τα εμπορικά διαθέσιμα αντίγραφα ενός έργου που έχει ήδη δημοσιεύσει και περιέχουν πνευματικές ή ηθικές πεποιθήσεις που πλέον δεν ενστερνίζεται (φυσικά με κατάλληλη οικονομική αποζημίωση των τρίτων αντισυμβαλλόμενων) (εξουσία υπαναχώρησης) και γ) να επικοινωνεί με το έργο του, ακόμα και όταν έχει μεταβιβάσει το περιουσιακό δικαίωμα ή όταν η κυριότητα στον υλικό φορέα πάνω στον οποίο το έργο έχει ενσωματωθεί ανήκει σε άλλον (εξουσία προσπέλασης στο έργο). Η αυστηρή προστασία του συστήματος *droit d'auteur* αποτυπώνεται στην απαγόρευση της μεταβίβασης και της παραίτησης από τα ηθικά δικαιώματα.

Αντιθέτως, στα κράτη του συστήματος *copyright*, όπου η διαχείριση εν γένει των πνευματικών δικαιωμάτων βασίζεται στη μονόπλευρη λογική της εμπορευματοποίησης του έργου, δίνεται μια προτεραιότητα στα περιουσιακά δικαιώματα, ενώ προτιμάται μια περιορισμένη αναγνώριση των ηθικών δικαιωμάτων. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι στα κράτη αυτά, τα ηθικά δικαιώματα προστατεύονται κυρίως μέσω ρυθμίσεων του κοινού δικαίου, όπως περί αδικοπραξίας, αντί μέσω ενός ανεξάρτητου νομικού καθεστώτος²⁰. Για παράδειγμα, στις Ηνωμένες Πολιτείες, μέχρι και την έγκριση του Νόμου για τα δικαιώματα των εικαστικών καλλιτεχνών το 1990 (*Visual Artists Rights Act - VARA*), οι δημιουργοί είχαν ελάχιστα νομικά μέσα για την προστασία της πατρότητας και ακεραιότητας του έργου τους²¹. Και, ενώ ο Νόμος VARA έχει βελτιώσει την κατάσταση, το πεδίο εφαρμογής αυτού περιορίζεται μόνο στους εικαστικούς καλλιτέχνες. Έτσι, τα ηθικά δικαιώματα βρίσκουν κατά κύριο λόγο

²⁰ Αξίζει, όμως, να σημειωθεί ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες, ακόμη και εκείνες που ακολουθούν το αγγλοσαξονικό δίκαιο, παρέχουν συνήθως αυστηρή νομοθετική προστασία για τα ηθικά δικαιώματα, κάτι που καταδεικνύει την προτεραιότητα που δίδεται στον πολιτισμό, τη δημιουργικότητα και τη καινοτομία σε αυτές τις κοινωνίες, όπου αυτοί οι τομείς είναι καθοριστικής σημασίας για την πρόοδο - Βλ. *M. T. Sundara Rajan*, ο.π.

²¹ Η σχετική διάταξη εντοπίζεται στην ενότητα 106Α (*Rights of certain authors to attribution and integrity*) του πρώτου κεφαλαίου του κωδικοποιημένου Νόμου των ΗΠΑ περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας (U.S. Copyright Act - Title 17 of the United States Code): <https://www.copyright.gov/title17/title17.pdf>.

καταφύγιο στους κανόνες άλλων νομικών κλάδων, όπως του αθέμιτου ανταγωνισμού και της δυσφήμισης.

Το βασικό στοιχείο που διαχωρίζει τα δυο αυτά δικαιικά συστήματα είναι η αυστηρή απαγόρευση μεταβίβασης και παραίτησης από το ηθικό δικαίωμα που προβλέπεται στα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης. Το γεγονός ότι σε μερικά από αυτά (όπως στη Γερμανία και στην Αυστρία) είναι εφικτή η χορήγηση ειδικών αδειών χρήσης και διαχείρισης του ηθικού δικαιώματος, δεν αποδυναμώνει αυτή την απαγόρευση, αφού οι εν λόγω άδειες δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να κλονίζουν τον πυρήνα του ηθικού δικαιώματος. Παρόλα αυτά, σήμερα, λόγω των διαρκώς μεταβαλλόμενων συνθηκών στον ψηφιακό κόσμο, η νομολογία κρατών που παραδοσιακά απαγόρευαν την οποιαδήποτε μεταβίβαση του ηθικού δικαιώματος, όπως για παράδειγμα η Γαλλία, έχει αρχίσει να υιοθετεί μια πιο πραγματιστική προσέγγιση ειδικά σε περιπτώσεις έργων που δημιουργούνται μέσω νέων τεχνολογιών (για παράδειγμα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών και έργα πολυμέσων), χωρίς όμως να θυσιάζεται ή αλλοιώνεται το πνεύμα του ηθικού δικαιώματος. Η εν λόγω νομολογιακή μεταστροφή έχει χαρακτηριστεί και ως μια “ηπειρωτικού τύπου copyright προσέγγιση”²². Ίσως, λοιπόν, αυτό να είναι το κλειδί για την ενδεχόμενη εναρμόνιση των δυο αυτών δικαιικών συστημάτων στο σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Οικουμενική αναγνώριση μεν του ηθικού δικαιώματος, πραγματιστική δε προσέγγιση στην ερμηνεία, εφαρμογή και προστασία αυτού στο ψηφιακό περιβάλλον.

2. Είναι άραγε εφικτή μια οικουμενική εναρμόνιση;

Ύστερα από το σύντομο διεθνές οδοιπορικό, είναι εμφανής η πρόθεση να επιτευχθεί μια οικουμενική εναρμόνιση για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανάγκη δε αυτή έγινε εντονότερη στον ψηφιακό κόσμο, καθώς σε αυτόν δεν υπάρχουν σύνορα και τα έργα κάθε είδους μπορούν να διακινηθούν με ασύλληπτες ταχύτητες σε όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου. Μέχρι και σήμερα έχει επιτευχθεί ένας ορισμένος βαθμός εναρμόνισης για τα περιουσιακά δικαιώματα του δημιουργού. Το ίδιο, όμως, δεν ισχύει για το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού, το οποίο κατά κύριο λόγο έχει παραμείνει προσκολλημένο στο πνεύμα και γράμμα των πρωτογενών διατυπώσεων της Σύμβασης Βέρνης και των Συνθηκών Internet. Η ανάγκη εκσυγχρονισμού του ηθικού δικαιώματος κρίνεται άμεση καθώς σε διαφορετική

²² Ειδικά η τάση αυτή της γαλλικής νομολογίας έχει χαρακτηριστεί και ως “copyright à la française” - Βλ. J. C. Fernández-Molina και E. Peis, ο.π.

περίπτωση, το σύστημα copyright θα κυριαρχήσει, ενώ το σύστημα droit d'auteur που ανέδειξε και προάσπισε το προσωπικό (ηθικό) δικαίωμα του δημιουργού και την κοινωνική προέκταση αυτού σε σχέση με την πολιτιστική κληρονομιά, θα αποδυναμωθεί και ίσως θυσιαστεί στο βωμό των οικονομικών προνομίων.

Για να μπορέσει, όμως, να επιτευχθεί μια οικουμενική εναρμόνιση, θα πρέπει να βρεθεί η χρυσή τομή στις παρακάτω ετερόνυμες σχέσεις που ταλανίζουν το ηθικό δικαίωμα στον ψηφιακό κόσμο, οι οποίες έχουν καταστεί πλέον ιδιαιτέρως αποκλίνουσες.

Η πρώτη ετερόνυμη σχέση, είναι η ιστορική αντιπαλότητα μεταξύ των συγγραφέων και των εκδοτών. Από τη μια οι συγγραφείς επιζητούν μια οικουμενική εναρμόνιση που θα ενισχύει εξίσου το ηθικό δικαίωμα πέραν του περιουσιακού, ενώ, από την άλλη, ο εκδοτικός τομέας (συμπεριλαμβανομένων εκδοτών, παραγωγών, ραδιοτηλεοπτικών εταιρειών και του Τύπου) επιζητούν μια πιο ευέλικτη κανονιστική ρύθμιση για το ηθικό δικαίωμα που θα επιτρέπει στον δημιουργό να το μεταβιβάσει, με απώτερο σκοπό την διευκόλυνση της ψηφιακής διάθεσης των έργων. Όπως γίνεται αντιληπτό, η συγκεκριμένη προσέγγιση προσιδιάζει περισσότερο στη λογική του συστήματος copyright και πιο συγκεκριμένα στη πρακτική των εκδοτικών οίκων στις Ηνωμένες Πολιτείες, που στην προσπάθειά τους να αποφύγουν την οποιαδήποτε μελλοντική διεκδίκηση επί τη βάση του ηθικού δικαιώματος των συγγραφέων, ζητούν από αυτούς να τους εκχωρήσουν πλήρως το ηθικό τους δικαίωμα²³. Κάτι τέτοιο, δεν θα ήταν εφικτό στο σύστημα droit d'auteur, όπου ο κανόνας είναι το αμεταβίβαστο του ηθικού δικαιώματος, ενώ σε μερικά μόνο από αυτά επιτρέπεται η δυνατότητα χορήγησης αποκλειστικής ή μη άδειας, με τον αυστηρό πάντα περιορισμό να μην αποδυναμωθεί ο πυρήνας του δικαιώματος. Ο τελευταίος αυτός μηχανισμός ίσως θα μπορούσε να αποτελέσει τη χρυσή τομή στο χάσμα της υπό εξέταση σχέσεως συγγραφέων-εκδοτών, καθώς από τη μια πλευρά θα εξομαλύνει το απροσπέλαστο της πρωτογενούς έννοιας του ηθικού δικαιώματος, ενώ από την άλλη θα έδινε τη δυνατότητα στον δημιουργό να διατηρεί τον πλήρη έλεγχο στη διαχείριση του προσωπικού αυτού δικαιώματός του με σκοπό να του προσπορίσει αφενός οικονομικό κέρδος²⁴ και αφετέρου να διαφυλάξει την αυθεντικότητα του έργου του ως

²³ Βλ. αναλυτικά *J. C. Fernández-Molina και E. Peis*, ο.π.

²⁴ Μια από τις εξουσίες του ηθικού δικαιώματος που αναγνωρίζουν τα κράτη που ακολουθούν το δόγμα του δυνίσμου (και δεν αναγνωρίζεται ρητά στη Σύμβαση Βέρνης), μεταξύ των οποίων η Γαλλία και η Ελλάδα, είναι η εξουσία δημοσίευσης του έργου. Με βάση την εξουσία αυτή, ο δημιουργός έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για το χρόνο, τον τόπο και τον τρόπο κατά τους οποίους το έργο θα γίνει προσιτό στο κοινό. Η εξουσία αυτή έχει μεγάλη σημασία καθώς θέτει σε λειτουργία το περιουσιακό δικαίωμα. Από τη στιγμή δηλαδή που ο δημιουργός θα αποφασίσει να δημοσιεύσει το έργο του, συνήθως έπεται η οικονομική εκμετάλλευση αυτού και η άσκηση σχετικών αξιώσεων του περιουσιακού δικαιώματος. Το έργο έτσι καθίσταται οικονομικό αγαθό και αρχίζει η άντληση οικονομικών ωφελημάτων από αυτό. Βλ. αναλυτικά *Δ. Καλλινίκου*, ο.π.

απόρροια της προσωπικότητάς του. Έχει άλλωστε υποστηριχθεί ότι το ηθικό δικαίωμα θα πρέπει να ιδωθεί ως το αποτέλεσμα της ελευθερίας του λόγου και ότι θα καθίστατο άχρηστο εάν το έργο μπορεί εύκολα αργότερα να αλλοιωθεί ή να χρησιμοποιηθεί καταχρηστικά χωρίς νομικό έλεγχο²⁵.

Η επόμενη σχέση που θα πρέπει να εξισορροπηθεί είναι εκείνη μεταξύ των δημιουργών και των χρηστών στο ψηφιακό περιβάλλον, στο οποίο οι χρήστες έχουν πλέον τη δυνατότητα να προβούν σε τροποποιήσεις έργων. Από τη μια η Κοινωνία της Πληροφορίας επιτάσσει την χορήγηση της δυνατότητας στους χρήστες να κάνουν βέλτιστη χρήση των δυνατοτήτων χειρισμού ψηφιακών πληροφοριών. Από την άλλη, όμως, θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι τα έργα δεν θα υποβάλλονται σε σοβαρές παραμορφώσεις, συνδέοντας κατά λάθος το όνομα του δημιουργού με το έργο άλλων ή μεταδίδοντας ψευδείς πληροφορίες για αυτόν ή το έργο του, διότι αυτό θα προκαλούσε βλάβη στη φήμη του δημιουργού και θα οδηγούσε σε σοβαρά προβλήματα ευθύνης. Για να μπορέσει, λοιπόν, να επιτευχθεί μια οικουμενική εναρμόνιση του ηθικού δικαιώματος, θα πρέπει να βρεθεί η μέση εκείνη λύση που θα διασφαλίζει τόσο την ελευθερία του χρήστη όσο και την αξιοπρέπεια του δημιουργού.

Καθοριστική, τέλος, προϋπόθεση αποτελεί να βρεθεί μια ισορροπία μεταξύ των συστημάτων copyright και droit d'auteur. Όπως έγινε παραπάνω αντιληπτό, το σύστημα copyright δίνει προτεραιότητα στα περιουσιακά δικαιώματα, ενώ το ηθικό δικαίωμα αντιμετωπίζεται ως κάτι “ξένο”. Για αυτό το λόγο τα κράτη του συστήματος copyright είτε αμελούν να προβλέψουν την προστασία αυτού, ή την ενσωματώνουν στο εσωτερικό τους δίκαιο με περιορισμένο τρόπο. Αντιθέτως, τα κράτη του συστήματος droit d'auteur αναγνωρίζουν και προστατεύουν το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού, και μερικά μάλιστα από αυτά (ως ακόλουθοι του δόγματος του δυισμού όπως θα δούμε παρακάτω) το αναγνωρίζουν ως ανεξάρτητο δικαίωμα που είναι απόλυτα συνδεδεμένο με τον δημιουργό και τον ακολουθεί (έστω και θεωρικά) εσαεί.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο ότι δεν είναι απίθανη μια οικουμενική εναρμόνιση του ηθικού δικαιώματος. Απαιτείται, όμως, η εξεύρεση ισορροπίας μεταξύ των αντικρουόμενων σχέσεων που μέχρι σήμερα κλείνουν τον δρόμο προς αυτή την κατεύθυνση. Χρειάζεται πρόθεση συμβιβαστικής λύσης και από τις δυο πλευρές. Ο νομικός κόσμος οφείλει να συμπορεύεται με την τεχνολογική εξέλιξη, να την πλαισιώνει και να την δαμάζει όταν αυτή καταπατά

²⁵ Βλ. J. C. Fernández-Molina και E. Peis, ο.π.

ανθρώπινα δικαιώματα. Από την άλλη, ο εμπορικός και βιομηχανικός κόσμος θα πρέπει να μην παραβλέπει το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού και τη σημασία αυτού τόσο για τον ίδιο τον δημιουργό όσο και για το κοινωνικό σύνολο. Το ηθικό δικαίωμα ως έκφανση του πνευματικού δικαιώματος χρήζει να εκσυγχρονιστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσει να αποτελέσει την κατάλληλη ασπίδα του δημιουργού στον διαρκώς αναπτυσσόμενο ψηφιακό κόσμο, και όχι να εγκαταλείπεται στις πρωτογενείς νομοθετικές διατυπώσεις, κάτι που θα μπορούσε να οδηγήσει στη σταδιακή αποδυνάμωσή του διεθνώς.

B. Η ευρωπαϊκή διάσταση

Πέρα από την παραπάνω αναφερόμενη διάσταση που υφίσταται μεταξύ του συστήματος copyright και του συστήματος droit d'auteur, είναι χαρακτηριστικό ότι και μεταξύ των κρατών του ηπειρωτικού ευρωπαϊκού συστήματος δεν έχει (μέχρι στιγμής) επιτευχθεί μια εναρμόνιση σε ότι αφορά το πλαίσιο προστασίας του ηθικού δικαιώματος του δημιουργού. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι τα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης αμφιταλαντεύονται, μέχρι και σήμερα, μεταξύ δυο δογμάτων που αφορούν στα πνευματικά δικαιώματα: το μονισμό και το δυϊσμό.

1. Τα αντίπαλα δέοντα του droit d'auteur

Το δόγμα του δυϊσμού, με κεντρικό εκπρόσωπο τη Γαλλία, αναγνωρίζει δύο “εκφάνσεις” του πνευματικού δικαιώματος του δημιουργού: το οικονομικό (περιουσιακό) δικαίωμα και το προσωπικό (ηθικό) δικαίωμα. Το ηθικό δικαίωμα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητο δικαίωμα. Η αυτοτέλεια του όμως είναι νομική και όχι οικονομική, αφού στην πράξη υπάρχει σύνδεση μεταξύ περιουσιακών και ηθικών εξουσιών²⁶. Ο χρόνος προστασίας των ηθικών δικαιωμάτων υπολογίζεται χωριστά από τον αντίστοιχο των περιουσιακών, λόγω της απόλυτης σύνδεσής τους με τον δημιουργό, συμπεριλαμβανομένης μάλιστα της δυνατότητας παραχώρησης μεγαλύτερης ή ακόμη και απεριόριστης χρονικά προστασίας. Στα κράτη που ακολουθούν τον δυϊσμό αποκλείεται κατά βάση η δυνατότητα μεταβίβασης ή παραίτησης από το ηθικό δικαίωμα. Χρήζει, όμως, να σημειωθεί ότι η απαγόρευση μεταβίβασης δεν εφαρμόζεται αυστηρά, αλλά αναλογικά, σύμφωνα πάντα με την διαφορά που θα ανακύψει. Είναι

²⁶ Μ. Μαρίνος, Πνευματική Ιδιοκτησία, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2004, σ. 185.

χαρακτηριστικό δε ότι η πρόσφατη γαλλική νομολογία, θεωρεί ως μη έγκυρες μόνο τις προηγούμενες και γενικές μεταβιβάσεις του ηθικού δικαιώματος²⁷.

Αντιθέτως, το δόγμα του μονισμού αντιμετωπίζει το πνευματικό δικαίωμα ως ένα ενιαίο δικαίωμα, το οποίο καλύπτει ταυτόχρονα τόσο το περιουσιακό όσο και το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού. Σε ότι αφορά τη χρονική προστασία του ηθικού δικαιώματος, η μονιστική προσέγγιση θεωρεί ότι αυτό αποσβήνεται ταυτόχρονα με τα δικαιώματα οικονομικής εκμετάλλευσης (και αντίστροφα)²⁸. Η απαγόρευση μεταβίβασης και παραίτησης από το ηθικό δικαίωμα υφίσταται και στα κράτη που ακολουθούν τον μονισμό, ωστόσο επιτρέπεται η χρήση αυτού από τρίτους μόνο μέσω ειδικού μηχανισμού αποκλειστικής ή μη άδειας, με τον αυστηρό περιορισμό να μην βληθεί ο πυρήνας του ηθικού δικαιώματος.

Ο μονισμός και ο δυϊσμός πέρα από δογματικές διαιρέσεις²⁹, έχουν σημαντικές πρακτικές συνέπειες, επειδή δημιουργούν μια ενότητα - ή αλλιώς δυαδικότητα - του νομικού καθεστώτος στο οποίο υπόκεινται τα πνευματικά δικαιώματα. Ο δυϊσμός δικαιολογεί την άνιση μεταχείριση των ηθικών και περιουσιακών προνομίων με το επιχείρημα ότι αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικούς νομικούς σκοπούς: (α) την προστασία του δημιουργού ως ατόμου μέσω του έργου του και (β) την παροχή οικονομικού κέρδους για τον δημιουργό. Αντίθετα, το δόγμα του μονισμού, μεταχειρίζεται τα δύο δικαιώματα με παρόμοιο τρόπο, χωρίς να δίνει σε κάποιο προτεραιότητα, λόγω του αδιαχώριστου χαρακτήρα των στοιχείων που συμπίπτουν στα πνευματικά δικαιώματα.

Η βασική διαφορά μεταξύ των δυο αυτών δογμάτων εντοπίζεται πρωτίστως στο ζήτημα της διάρκειας προστασίας του ηθικού δικαιώματος. Σύμφωνα με τον δυϊσμό, η διάρκεια προστασίας μπορεί να υπολογιστεί διαφορετικά όσον αφορά τα ηθικά δικαιώματα, τα οποία μπορούν να απολάβουν μέχρι και απεριόριστης χρονικά προστασίας. Η τελευταία αυτή δυνατότητα αποτυπώνει τη λογική του δυϊσμού ότι ο σεβασμός του ηθικού δικαιώματος δεν προστατεύει μόνο τον δημιουργό, αλλά αποτελεί και μέσο διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αντιθέτως, σύμφωνα με τη μονιστική προσέγγιση των πνευματικών

²⁷ Βλ. αναλυτικά *H. Raizon*, *La contractualisation du droit moral de l'auteur*, Thèse Université d'Avignon, 2014, HAL archives ouvertes: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01205616/document>.

²⁸ Βλ. *M. M. Walter*, ο.π.

²⁹ Για να γίνει αντιληπτή η διαφορά των δυο παραπάνω δογμάτων, στα κράτη που αναγνωρίζουν τον δυϊσμό (μεταξύ άλλων Γαλλία, Ελλάδα και Ισπανία) το ηθικό δικαίωμα είναι αναπαλλοτρίωτο, δεν μπορεί να παραιτηθεί από αυτό ο δημιουργός, ενώ η προστασία του μπορεί να είναι απεριόριστη. Ωστόσο, τα οικονομικά προνόμια είναι περιορισμένα χρονικά και μπορούν να μεταβιβαστούν από τον δημιουργό. Αντιθέτως στα κράτη που ενστερνίζονται τον μονισμό (μεταξύ άλλων, Γερμανία, Αυστρία και Σουηδία) το ηθικό δικαίωμα διατηρείται για τον ίδιο χρόνο όπως τα περιουσιακά δικαιώματα ενώ, υπό ορισμένες συνθήκες, μπορεί ο δημιουργός να παραιτηθεί από αυτό.

δικαιωμάτων, τα ηθικά δικαιώματα, σε κάθε περίπτωση παύουν να ισχύουν ταυτόχρονα με τα περιουσιακά (και αντίστροφα). Η αντίθετη αυτή προσέγγιση συνδέεται με το γεγονός ότι στα μονιστικά συστήματα (όπως για παράδειγμα στη Γερμανία) η φιλοσοφία της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέεται με τα συμφέροντα του κοινού, κάτι που προβλέπεται σε ειδική νομοθεσία³⁰ και όχι στο δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας.

2. Η “σιωπή” των Ευρωπαϊκών Οδηγιών

Προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι σε ενωσιακό επίπεδο τα νομοθετικά κείμενα δεν έχουν προβεί σε εκσυγχρονισμό του πλαισίου προστασίας του ηθικού δικαιώματος του δημιουργού, όπως αντίθετα συμβαίνει με τα περιουσιακά δικαιώματα αυτού. Πράγματι, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επιδιώξει με μια σειρά Οδηγιών [από την Οδηγία 91/250/ΕΟΚ για τη νομική προστασία των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, μέχρι και την πρόσφατη Οδηγία 2019/790/ΕΕ για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά που τροποποίησε τις Οδηγίες 96/9/ΕΚ (προστασία βάσεων δεδομένων) και 2001/29/ΕΚ (για την πνευματική ιδιοκτησία στην Κοινωνία της Πληροφορίας)], να εναρμονίσει το θεσμικό της πλαίσιο για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας στην διαρκώς αναπτυσσόμενη και μεταβαλλόμενη Κοινωνία της Πληροφορίας, δεν ενσωματώνει διατάξεις που να αναπροσαρμόζουν με άμεσο τρόπο το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού στο ψηφιακό περιβάλλον, παρά αρκείται σε περιορισμένη και έμμεση αναφορά σε αυτό³¹, ενώ παραπέμπει κατά κύριο λόγο στο πλαίσιο της Σύμβασης Βέρνης και των Συνθηκών Internet.

Όπως είναι αναμενόμενο, το κείμενο και οι ρυθμίσεις τόσο των Συνθηκών Internet, πόσο μάλλον δε της Σύμβασης Βέρνης, αντικατοπτρίζουν μια εποχή που ίσως δεν μπορούσε καλά καλά να διανοηθεί την ταχύτητα και το μέγεθος της τεχνολογικής εξέλιξης που ακολούθησε. Ο ευρωπαίος νομοθέτης είναι κρίσιμο να προσπαθεί να αναπροσαρμόζει το εκάστοτε θεσμικό πλαίσιο στις νέες ανάγκες που ανακύπτουν λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων. Ο απεριόριστος

³⁰ Βλ. αναλυτικά *M. M. Walter*, ο.π.

³¹ Οι περιορισμένες αναφορές στο ηθικό δικαίωμα στις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

1. Οδηγία 91/250/ΕΟΚ για τη νομική προστασία των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών: Δεν ενσωματώνει ορισμένη διάταξη για το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού.

2. Οδηγία 96/9/ΕΟΚ για την προστασία των βάσεων δεδομένων, αιτιολογική σκέψη 28.

3. Οδηγία 2001/29/ΕΚ για την πνευματική ιδιοκτησία στην Κοινωνία της Πληροφορίας [Information Society (InfoSoc) Directive], αιτιολογική σκέψη 19 και άρθρο 7 (έμμεση αναφορά).

4. Οδηγία 2019/790/ΕΕ, για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά και την τροποποίηση των οδηγιών 96/9/ΕΚ και 2001/29/ΕΚ, αιτιολογικές σκέψεις 23 και 37.

χαρακτήρας του δικαιώματος παρέχει άλλωστε τη δυνατότητα διεύρυνσης του περιεχομένου του ηθικού δικαιώματος, αφού ο νόμος επιτρέπει αυτό να συμβαδίζει και να παρακολουθεί την κάθε τεχνολογική εξέλιξη, γεγονός που εξασφαλίζει την ευρύτερη προστασία του δημιουργού και των έργων του. Σίγουρα η νομοπαρασκευαστική διαδικασία δεν μπορεί να συναγωνιστεί με την ταχύτητα της τεχνολογικής εξέλιξης. Το να ανατρέχει, όμως, χωρίς καμία περαιτέρω προσαρμογή σε πρωτογενείς ρυθμίσεις, το μόνο που επιτυγχάνει είναι να διογκώνει το χάσμα του ηθικού δικαιώματος με την σύγχρονη ψηφιακή πραγματικότητα. Το ηθικό δικαίωμα, όπως και το περιουσιακό, χρήζει να εκσυγχρονιστεί, ώστε να συμπορεύονται με τον δημιουργό σε κάθε εποχή, και να τον εξοπλίζει με την κατάλληλη εκείνη ασπίδα που θα προστατέψει το έργο του και κατ' επέκταση τη διάνοιά του. Παράλληλα, όπως τονίσαμε παραπάνω, η ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας επιβάλλει την εξασφάλιση των ηθικών δικαιωμάτων προς όφελος και της ίδιας της πολιτιστικής βιομηχανίας.

II. Το ηθικό δικαίωμα στο ψηφιακό περιβάλλον

Έχοντας περιηγηθεί στο κανονιστικό πλαίσιο προστασίας του ηθικού δικαιώματος τόσο σε παγκόσμιο όσο και ευρωπαϊκό επίπεδο, και έχοντας εξετάσει το κατά πόσο είναι εφικτό να επιτευχθεί μια οικουμενική εναρμόνιση αυτού του δικαιώματος, μπορούμε πλέον να μελετήσουμε την παρουσία του στον ψηφιακό περιβάλλον, διερωτώμενοι τα ακόλουθα: Νοείται ηθικό δικαίωμα του δημιουργού στο ψηφιακό περιβάλλον; Ποιος θα μπορούσε να οριστεί ως δικαιούχος ενός τέτοιου δικαιώματος στην περίπτωση των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, πόσο μάλλον δε στην περίπτωση των έξυπνων υπολογιστικών συστημάτων; Πριν όμως διερευνήσουμε την ύπαρξη ηθικού δικαιώματος στις δυο αυτές περιπτώσεις, χρειάζεται πρώτα να προσδιορίσουμε σε τι συνίσταται η παραβίαση πτυχών του ηθικού δικαιώματος στο ψηφιακό περιβάλλον, ώστε να γίνει αντιληπτή η σημασία αναγνώρισης και προστασίας αυτού.

A. Η παραβίαση του ηθικού δικαιώματος

Όπως προαναφέρθηκε, το ηθικό δικαίωμα προστατεύει τον ισχυρό προσωπικό δεσμό του δημιουργού με το έργο του, για αυτό και αποτελεί ένα προσωπικό δικαίωμα. Στα κράτη του συστήματος *droit d'auteur* πρόκειται για δικαίωμα απόλυτο, αποκλειστικό και αμεταβίβαστο. Παρόλα αυτά, ο απεριόριστος χαρακτήρας του δικαιώματος δεν εμποδίζει την επιβολή συμβατικών ή νομοθετικών περιορισμών σε αυτό, υπό τον όρο να μην θίγεται ο πυρήνας του

δικαιώματος. Ο λόγος αυτής της αυστηρά περιφραγμένης δυνατότητας μεταβίβασης του ηθικού δικαιώματος, μέσω της παροχής της συναίνεσης του δημιουργού, αποβλέπει στον έλεγχο των συνθηκών προβολής του έργου στο κοινό και στη διαφύλαξη της αυθεντικότητας του έργου ως απόρροιας της προσωπικότητας του δημιουργού του. Στην παρούσα ενότητα θα εξετάσουμε τον τρόπο παραβίασης των δυο βασικών εξουσιών του ηθικού δικαιώματος, που απορρέουν από τη Σύμβαση Βέρνης, και πλέον αναγνωρίζονται στο εσωτερικό δίκαιο της πλειοψηφίας των κρατών τόσο του *droit d'auteur* όσο και του *copyright*.

1. Προσβολή της πατρότητας του έργου

Σύμφωνα με την εξουσία πατρότητας, ο δημιουργός δικαιούται να αναγνωρίζεται ως δημιουργός του έργου του και να προβάλλεται ως τέτοιος, με τη μνεία του ονόματός του πάνω στα έργα του, στο μέτρο του δυνατού³². Ταυτόχρονα, έχει το δικαίωμα να επιλέξει να διατηρήσει την ανωνυμία του, δηλαδή να μην γνωστοποιεί την ιδιότητά του ως δημιουργός του συγκεκριμένου έργου. Επισημαίνεται ότι αυτή η δυνατότητα παρέχεται μόνο στον δημιουργό και όχι στον τρίτο που έχει αναλάβει την εκμετάλλευση του έργου. Η μνεία του ονόματος του δημιουργού εξυπακούεται ότι θα πρέπει να συντελείται και κατά τη χρήση πνευματικών έργων στο ψηφιακό περιβάλλον. Η αναφορά του ονόματος του δημιουργού πρέπει να γίνεται κατά τρόπο σαφή, ώστε να επιτρέπει την αναγνώριση του, χωρίς να δημιουργεί στο κοινό αμφιβολία ως προς την ιδιότητά του ως δημιουργού του έργου και κατά τρόπο ανάλογο με το μερίδιο συμμετοχής του σε αυτό³³. Η εξουσία πατρότητας αποκτά σε ένα βαθμό περιουσιακή διάσταση, μέσω της αντανάκλασης της φήμης του δημιουργού στην οικονομική αξία των έργων του και άρα στην αμοιβή που μπορεί να ζητήσει για την εκμετάλλευσή του από τρίτους. Αντικείμενο της εξουσίας πατρότητας δεν είναι η τιμή ή η φήμη του δημιουργού, αλλά η προστασία του δημιουργού σε κάθε προσβολή του ονόματος του ως προς συγκεκριμένο κάθε φορά έργο³⁴. Επειδή, όμως, η φήμη και η διασημότητα ενός δημιουργού σχετίζονται άμεσα με την αξία του έργου και την αξία του δημιουργού, προσδίδεται σε αυτές οικονομικός και εμπορικός χαρακτήρας³⁵.

³² Ενδεικτικά, κρίνεται δικαιολογημένη η μη αναγραφή του ονόματος του δημιουργού όταν αυτή δεν είναι εφικτή για αντικειμενικούς λόγους, οι οποίοι μπορεί να είναι πρακτικοί ή τεχνικοί. Σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι συνθήκες του συγκεκριμένου κλάδου, η φύση του έργου, καθώς και ο τρόπος και το μέσο εκμετάλλευσης του έργου, βλ. *Ο. Γαρουφαλιά*, Προσβολή ηθικού δικαιώματος & δικαιώματος προσωπικότητας στο ψηφιακό περιβάλλον, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2009.

³³ *A. Lucas*, *Droit d'auteur et numerique*, 1998, σ. 234.

³⁴ *A. Lucas*, ο.π., σ. 327 και 365.

³⁵ *Ο. Γαρουφαλιά*, ο.π., σ. 146.

Στο διαδίκτυο πολλές φορές η μνεία του ονόματος του δημιουργού δεν είναι εφικτή, είτε λόγω της φύσης του έργου είτε λόγω τεχνικών δυσχερειών. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των πολυμέσων, καθίσταται δύσκολη τις περισσότερες φορές η αναγραφή των ονομάτων όλων των δημιουργών των έργων. Μερικές φορές, επίσης, μπορεί να μην είναι δυνατή η αναφορά του ονόματος του δημιουργού λόγω και της μεταφοράς του έργου σε ψηφιακή μορφή. Κάτι τέτοιο συμβαίνει στην περίπτωση ψηφιοποίησης εικαστικών έργων, τα οποία πολλές φορές είτε φέρουν την υπογραφή του δημιουργού σε ακραίο σημείο του έργου, ίσως και με αχνούς χαρακτήρες, ή ακόμη και στο πίσω μέρος του έργου σε περίπτωση ενός πίνακα ζωγραφικής. Είναι πολύ πιθανό στις προηγούμενες περιπτώσεις να μην είναι εφικτή η αποτύπωση της ταυτότητας του δημιουργού. Ωστόσο, ο τρόπος μνείας του ονόματος μπορεί προσαρμόζεται σε κάθε μορφή εκμετάλλευσης, επομένως στην προηγούμενη περίπτωση θα μπορούσε να γίνει μνεία στο όνομα του δημιουργού μέσω μιας λεζάντας. Σε κάθε περίπτωση, εκείνο που έχει σημασία είναι να διασφαλίζεται το δικαίωμα πατρότητας του δημιουργού, καθώς είναι εκείνο που εξασφαλίζει τη σύνδεση του δημιουργού με το έργο του και την αναγνώρισή του ως δημιουργού του συγκεκριμένου έργου³⁶.

Η μνεία του δημιουργού κάθε έργου που κυκλοφορεί στο διαδίκτυο εξασφαλίζει τόσο το σεβασμό και την προστασία της εξουσίας της πατρότητας του δημιουργού, όσο και την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας γενικότερα ενάντια σε παράνομες πράξεις χρηστών, διότι έτσι γνωστοποιείται σε αυτούς ότι το έργο προστατεύεται και άρα ότι οποιαδήποτε χρήση του αποκλείεται, χωρίς την άδεια του δημιουργού του.

Ο σεβασμός και η εξασφάλιση εφαρμογής της εξουσίας της πατρότητας κρίνεται καθοριστικής σημασίας στο ψηφιακό περιβάλλον και δεν θα πρέπει να λησμονείται, καθώς μέσω αυτής σε πρώτο επίπεδο διευκολύνονται οι ενδιαφερόμενοι χρήστες να εντοπίζουν τον δικαιούχο, ώστε να του ζητήσουν την απαιτούμενη άδεια για τη χρήση του έργου. Σε δεύτερο επίπεδο, και δη στο πλαίσιο της ταχύτατης και ευρείας διάδοσης έργων στο διαδίκτυο, θα επιτρέψει την προβολή του δημιουργού και κατ' επέκταση στο κοινό να τον συνδέει με το συγκεκριμένο έργο. Δεν θα πρέπει, όμως, να ξεχνάμε ότι αν και ανήκει στον δημιουργό, η εξουσία αυτή του ηθικού δικαιώματος είναι ωφέλιμη και για το κοινό συμφέρον, διότι στο πλαίσιο διατήρησης της πολιτιστικής και επιστημονικής κληρονομιάς, η σύνδεση μεταξύ ενός

³⁶ C. *Nyguen Duc Long*, *La numerisation des oeuvres*, Aspects de droits d'auteurs et des droits voisins. Litec, 2001, σ. 59-60.

έργου και του δημιουργού του όχι μόνο βοηθά στην ταξινόμηση των έργων, αλλά λειτουργεί επίσης ως δείκτης της αξιοπιστίας και της ποιότητας αυτών.

2. Προσβολή της ακεραιότητας του έργου

Η εξουσία της ακεραιότητας, ως δεύτερη βασική εξουσία απορρέουσα από τη Σύμβαση Βέρνης, νοείται η εξουσία της απαγόρευσης κάθε παραμόρφωσης, περικοπής ή άλλης τροποποίησης του έργου, καθώς και κάθε προσβολής του δημιουργού οφειλόμενης στις συνθήκες παρουσίασης του έργου του στο κοινό. Η προσβολή στην εξουσία της ακεραιότητας συνίσταται τόσο στην επέμβαση στην υλική υπόσταση του έργου, όσο και στον τρόπο, τα μέσα και τις συνθήκες παρουσιάσής του. Η ύπαρξη ή μη αλλοίωσης και άρα προσβολής της εξουσίας της ακεραιότητας του έργου κρίνεται με υποκειμενικά κριτήρια, καθώς ο δημιουργός είναι εκείνος που θα κρίνει ανά περίπτωση ποια χρήση του έργου του συνιστά προσβολή της εξουσίας της ακεραιότητάς του. Όριο στην υποκειμενική αυτή αξιολόγηση συνιστά η αποφυγή καταχρηστικής επίκλησης και εφαρμογής αυτής της εξουσίας που θα εμπόδιζε την εκμετάλλευση και απόλαυση του έργου από τρίτους.

Στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, απαραίτητη προϋπόθεση για την κυκλοφορία και εκμετάλλευση ενός έργου στο διαδίκτυο αποτελεί η ψηφιοποίησή του, με την πραγματοποίηση της οποίας είναι δυνατή η περαιτέρω επεξεργασία του από ηλεκτρονικό υπολογιστή. Η ψηφιοποίηση ενός έργου αποσκοπεί μεταξύ άλλων στην μετάδοση αυτού στο διαδίκτυο και την αποθήκευση αυτού σε μια ψηφιακή βάση δεδομένων. Η δυνατότητα αυτή της ψηφιοποίησης χάρη στα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα, σε συνδυασμό με την ευρύτερη διάδοση της χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών σε όλον τον κόσμο και την εύκολη και γρήγορη επεξεργασία και χρήση των έργων στο ψηφιακό χώρο, έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των ενδεχόμενων κινδύνων προσβολής του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και του συγγενικού δικαιώματος που αναγνωρίζονται στους δημιουργούς και τους ερμηνευτές ή εκτελεστές καλλιτέχνες αντίστοιχα³⁷.

Εφόσον οι τροποποιήσεις που υφίσταται ένα έργο στο πλαίσιο της ψηφιοποίησής του, είναι αναγκαίες και αναπόφευκτες, ο δημιουργός οφείλει να τις ανέχεται. Σε περίπτωση, όμως, που αυτές οι τροποποιήσεις καταλήξουν σε αλλοίωση της μορφής του έργου, θα υπάρξει προσβολή της ακεραιότητάς αυτού. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η επιθυμία του

³⁷ Ο. Γαρουφαλιά, ο.π., σ. 158.

δημιουργού. Αν για παράδειγμα, ο δημιουργός ενός εικαστικού έργου, αποφασίσει και επιλέξει να μην ψηφιοποιηθεί το έργο του, διότι κατά την κρίση του θα χανόταν η μέσω της άμεσης οπτικής επαφής του κοινού με το έργο του απόλαυση του στην πρωτότυπη, αυθεντική μορφή του, με όλες τις ιδιαιτερότητες, ατέλειες και λεπτομέρειες που το συνθέτουν, θα πρέπει να γίνει σεβαστή από τρίτους και ενδεχομένως και από τους κληρονόμους του δημιουργού μετά τον θάνατό του³⁸.

Το γεγονός, μάλιστα, ότι πλέον το κοινό μπορεί να επέμβει σε ένα ψηφιοποιημένο έργο τροποποιώντας το, χάρη στη διαδικασία διάδρασης και στη χρήση των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων, τα οποία παρέχουν τη δυνατότητα να απαλείφονται τα ίχνη των αλλαγών που πραγματοποιούνται, μεγιστοποιεί τον κίνδυνο που αντιμετωπίζουν καθημερινά οι δημιουργοί ως προς διατήρηση των έργων τους στην αρχική τους μορφή. Κατά συνέπεια, η ενδεχόμενη βλάβη ή ζημία που θα προκληθεί στο δημιουργό και το έργο του θα είναι μεγαλύτερη, γιατί θα έχει πραγματοποιηθεί ή θα είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο³⁹.

Τα στοιχεία που διαφοροποιούν το αναλογικό από το ψηφιακό περιβάλλον σε ότι έχει κάνει με την πιθανή προσβολή της ακεραιότητας του έργου, είναι το γεγονός ότι στο ψηφιακό περιβάλλον αλλάζει η μορφή του υλικού φορέα στον οποίο ενσωματώνεται το έργο, τα μέσα διάδοσης και γενικότερης εκμετάλλευσης του και η έκταση της προσβολής, λόγω της έκθεσης και κυκλοφορίας του έργου σε παγκόσμιο πλέον επίπεδο στο διαδίκτυο. Έτσι, πολλές φορές καθίσταται δύσκολο ή ακόμα και αδύνατο το να εντοπιστεί το πρόσωπο που έχει προβεί στην αλλοίωση του έργου, ενώ τα τυχόν κατασταλτικά μέτρα (όπως για παράδειγμα ασφαλιστικά μέτρα) εξασφαλίζουν μόνο τη μελλοντική παρουσίαση του έργου στην αρχική του μορφή χωρίς τροποποιήσεις και μετατροπές.

Ένα παράδειγμα ενδεχόμενης παραβίασης της εξουσίας της ακεραιότητας του έργου στο ψηφιακό περιβάλλον αποτελεί η παρουσίαση έργων (και διαμοιρασμός αυτών) σε διαφορετική μορφή από την πρωτότυπη. Δεν είναι λίγες οι φορές που μια ταινία βουβού κινηματογράφου προβάλλεται με προσθήκη μουσικής επένδυσης, καθώς επίσης και ασπρόμαυρες κινηματογραφικές ταινίες με προσθήκη χρωματισμού. Σε αυτές τις μετατροπές, εφόσον ο

³⁸ C. Nguyen Duc Long, ο.π., σ. 116.

³⁹ O. Γαρουφαλιά, ο.π., σ. 157.

δημιουργός του έργου δεν έχει δώσει την άδεια του, αλλά έχει εκφράσει την αντίθεσή του, υφίσταται προσβολή του δικαιώματος της ακεραιότητας του έργου.

Τέλος, μια συνήθης πρακτική στη ψηφιακή μας δραστηριότητα που θα μπορούσε δυνητικά να προσβάλει την εξουσία της ακεραιότητας του έργου του δημιουργού είναι η ενεργοποίηση υπερσυνδέσμων. Πιο συγκεκριμένα, όταν ένας υπερσύνδεσμος παραπέμπει σε απόσπασμα έργου, το οποίο δίνει μια μη αντιπροσωπευτική εικόνα αυτού, ή πρόκειται για τροποποιημένη, χωρίς άδεια του δημιουργού μορφή του έργου, ή πρόκειται για κακής ποιότητας αναπαραγωγή του έργου ως προς την εικόνα και τον ήχο του, υφίσταται παραβίαση της υπό εξέταση εξουσίας του δημιουργού.

Όπως η εξουσία πατρότητας, έτσι και εξουσία ακεραιότητας έχει παράλληλα και κοινωνική προέκταση αφού προστατεύει τα πολιτιστικά/επιστημονικά έργα και την αντίστοιχη γνώση από οποιαδήποτε τροποποίηση ή αλλοίωση, ως δείκτης αξιοπιστίας και ποιότητας.

B. Αναζητώντας τον δικαιούχο του ηθικού δικαιώματος

Αφού έγινε αντιληπτή η σημασία προστασίας του ηθικού δικαιώματος στο ψηφιακό περιβάλλον, μέσω της έκθεσης ενδεχόμενων προσβολών που μπορεί να υποστεί μέσα σε αυτό, μπορούμε να εξετάσουμε το κατά πόσο είναι εφικτό να αναγνωριστεί το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού σε δυο περιπτώσεις που αντανακλούν το δυναμικό παρόν αλλά και το υποσχόμενο μέλλον: τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών (1) και τα έξυπνα υπολογιστικά συστήματα (2).

1. Προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών

Τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών (εφεξής “προγράμματα Η/Υ”) αποτέλεσαν κατά το παρελθόν αντικείμενο έντονης διαμάχης όσον αφορά το πλαίσιο προστασίας, στο οποίο έπρεπε να ενταχθούν. Συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ότι έπρεπε να τύχουν προστασίας είτε ως έργα λόγου, σύμφωνα με το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, είτε ως εφευρέσεις, σύμφωνα με το δίκαιο της ευρεσιτεχνίας, είτε με βάση ένα *sui generis* απόλυτο δίκαιο. Ωστόσο, μετά την έκδοση της Οδηγίας που καθιέρωσε το ενωσιακό πλαίσιο προστασίας για τα

προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών⁴⁰ (εφεξής “Οδηγία 91/250”) η συζήτηση για την προστασία τους τερματίστηκε με την επιλογή του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας. Κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1 παράγραφος 1 της εν λόγω Οδηγίας “τα κράτη μέλη προστατεύουν τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας σαν λογοτεχνικά έργα κατά την έννοια της σύμβασης της Βέρνης για την προστασία των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων”. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προστασία με το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας προκρίθηκε έναντι των άλλων λύσεων διότι αποτελεί το πιο κατάλληλο μέσο προστασίας σε διεθνές επίπεδο, αφού έτσι εξασφαλίζεται η εφαρμογή της Σύμβασης Βέρνης, αλλά και διότι το εν λόγω δίκαιο παρέχει αποτελεσματική προστασία έναντι της παράνομης χρήσης των προγραμμάτων Η/Υ⁴¹.

Με βάση τα παραπάνω, τα προγράμματα Η/Υ θεωρούνται και προστατεύονται στο διεθνές δίκαιο διανοητικής ιδιοκτησίας, κατά πλάσμα δικαίου, ως λογοτεχνικά έργα (αλλιώς έργα λόγου/έργα πνεύματος) κατά την έννοια της Σύμβασης Βέρνης. Λόγω αυτής της εξομοίωσης, απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους δημιουργούς λοιπών έργων καλλιτεχνικής, λογοτεχνικής ή επιστημονικής φύσεως.

Η προστασία των προγραμμάτων Η/Υ σαν λογοτεχνικά έργων ήταν πιο εύκολο να ενσωματωθεί στα κράτη του συστήματος copyright, όπου επικρατούν επιεικέστερα κριτήρια. Σε αυτό το δικαιικό σύστημα το πνευματικό δικαίωμα απαγορεύει την αντιγραφή ενός έργου και έχει σκοπό να ανταμείψει την ικανότητα, την εργασία και τη διανοητική προσπάθεια (skill, labour and effort)⁴². Εφόσον, λοιπόν, η προστασία σε αυτό το δίκαιο εξαρτάται από την εργασία που επιτελεί ο δημιουργός, χωρίς να δίνεται έμφαση στο προσωπικό στοιχείο ή στην ατομικότητα του έργου, αποτέλεσε γόνιμο έδαφος για την προστασία των προγραμμάτων Η/Υ. Αντιθέτως, στα κράτη του συστήματος droit d’auteur, η προστασία αυτή κατέστη αρχικά περισσότερο δυσχερής, αφού απαιτείται το έργο να είναι πρωτότυπο, υπό την έννοια ότι είναι αποτέλεσμα προσωπικής πνευματικής εργασίας του δημιουργού του⁴³ και συγχρόνως αντανakλά την προσωπικότητα αυτού, εκδηλώνοντας τις ελεύθερες και δημιουργικές επιλογές του⁴⁴.

⁴⁰ Οδηγία 91/250/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 14ης Μαΐου 1991 για τη νομική προστασία των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών.

⁴¹ Βλ. σχετικά *I. Ιγγλεζάκης*, Δίκαιο Πληροφορικής, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2020, σ. 11-12.

⁴² Η θεωρία αυτή ανάγει την εργασία σε βασικό στοιχείο της προστασίας, και είναι γνωστή και ως “ιδρώτας του μετώπου”.

⁴³ ΔΕΕ, C-310/17, *Levola Hengelo BV κατά Smilde Foods BV*, σκέψη 90.

⁴⁴ ΔΕΕ, C-683/17, *Cofemel - Sociedade de Vestuário SA κατά G-Star Raw CV*, σκέψη 30.

Παρόλα αυτά, η ευρωπαϊκή Οδηγία 91/250 όρισε ότι ένα πρόγραμμα Η/Υ προστατεύεται από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, εφόσον είναι πρωτότυπο με την έννοια ότι είναι αποτέλεσμα της προσωπικής πνευματικής εργασίας του δημιουργού του (ήτοι του προγραμματιστή)⁴⁵. Η έννοια της πρωτοτυπίας εξειδικεύεται στη διάταξη του άρθρου 1 παράγραφος 3 της Οδηγίας 91/250 που ορίζει ότι η παροχή της προστασίας δεν εξαρτάται από την εφαρμογή κανενός άλλου κριτηρίου πέρα από την προϋπόθεση να είναι το έργο αποτέλεσμα προσωπικής πνευματικής εργασίας. Τοιουτοτρόπως, αποκλείεται κάθε άλλη εκδοχή της πρωτοτυπίας, η οποία να καθιερώνει αυστηρότερα κριτήρια, όπως είναι για παράδειγμα το κριτήριο ενός δημιουργικού αποτελέσματος (αλλιώς δημιουργικού ύψους) που υπερβαίνει το αποτέλεσμα ενός μέσου προγραμματιστή. Επομένως, δεν τίθεται για το πρόγραμμα Η/Υ ως προϋπόθεση κάποιο ιδιαίτερο δημιουργικό και αισθητικό ύφος ούτε απαιτείται το πρόγραμμα να αποτελεί έκφραση της προσωπικότητας του δημιουργού και να έχει έτσι μια ιδιαίτερη ατομικότητα⁴⁶. Ως εκ τούτο παρατηρείται σημείο σύγκλησης του συστήματος copyright, το οποίο δεν απαιτεί υψηλό βαθμό πρωτοτυπίας, σε σχέση με το αυστηρότερο σύστημα droit d'auteur⁴⁷. Εντούτοις, παρά το χαμηλό όριο για την παροχή προστασίας, ο νόμος δεν εισάγει ένα γενικό τεκμήριο σχετικά με τη δυνατότητα προστασίας κάθε προγράμματος Η/Υ⁴⁸.

Το ερώτημα το οποίο γεννάται είναι το εξής: Κατά πόσο το ηθικό δικαίωμα έχει πεδίο εφαρμογής στα σύγχρονα αυτά δημιουργήματα του ανθρώπινου πνεύματος;

Σε διεθνές επίπεδο, η προστασία των προγραμμάτων Η/Υ είναι εφικτή δια μέσου του άρθρου 2, παράγραφος 1 της Σύμβασης Βέρνης, το οποίο παρέχει προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας σε κάθε έργο που ανήκει στο καλλιτεχνικό, λογοτεχνικό και επιστημονικό κλάδο, αφού όπως προαναφέρθηκε, τα προγράμματα Η/Υ εξομοιώνονται με τα λογοτεχνικά έργα. Εφόσον στην Σύμβαση Βέρνης δεν υπάρχει ορισμένη διάταξη ή εξαίρεση που να αφορά στο ηθικό δικαίωμα για τα προγράμματα Η/Υ, συνάγεται ότι το άρθρο 6 δις τυγχάνει κι εδώ εφαρμογής, λόγω της παραπάνω εξομοίωσης.

⁴⁵ Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δημιουργός του προγράμματος Η/Υ είναι το φυσικό πρόσωπο ή η ομάδα ανθρώπων που έχει δημιουργήσει το πρόγραμμα ή εφόσον επιτρέπεται από τη νομοθεσία του κράτους μέλους, το νομικό πρόσωπο που ορίζεται ως δικαιούχος από τη νομοθεσία αυτή - Άρθρο 2, παρ.1 Οδηγίας 91/250.

⁴⁶ Βλ. σχετικά *Ι. Ιγγλεζάκης*, ο.π., 25-26.

⁴⁷ *Γ. Γιαννόπουλος*, Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σ. 126.

⁴⁸ *Ι. Ιγγλεζάκης*, ο.π., σ. 27.

Η Συμφωνία TRIPS αναφέρεται ρητά στα προγράμματα Η/Υ και τα εξομοιώνει εξίσου με τα λογοτεχνικά έργα. Ειδικότερα, το άρθρο 10 παράγραφος 1 ορίζει ότι τα προγράμματα Η/Υ, είτε σε πρωτογενή κώδικα, είτε σε καταληκτικό κώδικα, χαίρουν της ίδιας προστασίας, όπως τα λογοτεχνικά έργα βάσει της Σύμβασης Βέρνης. Η Συμφωνία TRIPS, όμως, όπως προαναφέρθηκε στην ενότητα I, ενώ καθιστά υποχρεωτική την εφαρμογή των άρθρων 1-21 της Σύμβασης Βέρνης, εξαιρεί την εφαρμογή του άρθρου 6 δις που αφορά στο ηθικό δικαίωμα και τις εξουσίες που απορρέουν από τη διάταξη αυτή. Κατά συνέπεια, η προστασία του ηθικού δικαιώματος που προβλέπεται στη Σύμβαση Βέρνης δεν επιβάλλεται με την Συμφωνία TRIPS⁴⁹.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, και λόγω της ισχυρής παράδοσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην προστασία του ηθικού δικαιώματος, θα περίμενε κανείς να υπήρχε ειδική μνεία στο ηθικό δικαίωμα στην Οδηγία 91/250. Όμως, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα I, η εν λόγω Οδηγία παραμένει σιωπηρή ως προς το ηθικό δικαίωμα στο πλέγμα των διατάξεων της. Παρόλα αυτά, με αφορμή τη διατύπωση του άρθρου 2 παράγραφος 3 της Οδηγίας, που ορίζει ότι στην περίπτωση που ένα πρόγραμμα Η/Υ δημιουργείται από μισθωτό κατά την εκτέλεση καθηκόντων του ή σύμφωνα με τις οδηγίες που του έχει δώσει ο εργοδότης του⁵⁰, ο εργοδότης δικαιούται να ασκεί αποκλειστικά όλες τις περιουσιακές εξουσίες στο πρόγραμμα που δημιουργήθηκε, εκτός εάν με σύμβαση ορίζεται διαφορετικά, γεννάται το ακόλουθο ερώτημα: Θα μπορούσε να τύχει εφαρμογής το ηθικό δικαίωμα, το οποίο είναι συνδεδεμένο απόλυτα με τον μισθωτό/δημιουργό του προγράμματος, παρά την όποια μεταβίβαση των περιουσιακών του δικαιωμάτων; Στο πλαίσιο αυτής της αβεβαιότητας, και εν είδη παραδείγματος, ο Νόμος περί πνευματικών δικαιωμάτων, σχεδίων και διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας του Ηνωμένου Βασιλείου αποκλείει ρητά από την εφαρμογή του ηθικού δικαιώματος τα προγράμματα Η/Υ⁵¹.

Οι λόγοι των θεωριών για τον περιορισμό των ηθικών δικαιωμάτων στον τομέα των προγραμμάτων Η/Υ αντικατοπτρίζουν κυρίως τη λογική του δημοσίου συμφέροντος. Σε γενικές γραμμές, υπάρχει η ανησυχία ότι η υπερβολική προστασία για τα δικαιώματα των δημιουργών στη βιομηχανία των προγραμμάτων Η/Υ θα εμποδίσει την ανάπτυξη σε αυτόν τον τομέα. Συγκεκριμένα, η ανάπτυξη της βιομηχανίας λογισμικού εξαρτάται από την ικανότητα

⁴⁹ Δ. Καλλινίκου, ο.π., σ. 419-426.

⁵⁰ Το έργο θα πρέπει να δημιουργείται σε εκτέλεση της σύμβασης εργασίας και όχι επ' ευκαιρία αυτής, βλ. σχετικά Ι. Ιγγλεζάκης, ο.π., σ. 21.

⁵¹ Άρθρο 79, παράγραφος 2, στοιχείο α', Νόμος περί πνευματικών δικαιωμάτων, σχεδίων και ευρεσιτεχνιών 1988 (Copyright, Designs and Patents Act 1988).

των προγραμματιστών να βασίζονται σε προϋπάρχοντα προγράμματα, έτσι ώστε να απαιτεί έναν ιδιαίτερα υψηλό βαθμό ελευθερίας. Επομένως, η προστασία του ηθικού δικαιώματος θα μπορούσε να επηρεάσει αυτήν την απαίτηση τεχνολογικής προόδου. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι τα περιουσιακά δικαιώματα λογισμικού είναι δυνητικά το ίδιο περιοριστικά για τις μελλοντικές τεχνολογικές εξελίξεις όσο και τα ηθικά δικαιώματα. Υπ' αυτή την έννοια είναι οξύμωρο να αποκλειστεί ο προγραμματιστής από τα ηθικά δικαιώματα, από τη στιγμή μάλιστα που στο σύστημα *droit d'auteur* το πνευματικό δικαίωμα έχει εξ ορισμού διττή φύση (όπως είδαμε στην ενότητα I), χωρίς η μια να παραγκωνίζει την άλλη.

Επιπλέον, στο πλαίσιο των προβληματισμών που έχουν διατυπωθεί αναφορικά με την προστασία των υπό εξέταση προγραμμάτων, δεν είναι λίγοι εκείνοι που βρίσκουν μια θεμελιώδη διαφορά μεταξύ των προγραμμάτων H/Y και των έργων καλλιτεχνικής φύσεως σε ότι αφορά τον άμεσο σκοπό τους. Ένα καλλιτεχνικό έργο υποτίθεται ότι δημιουργεί άμεσα ένα συγκεκριμένο είδος εμπειρίας τόσο για τον καλλιτέχνη όσο και για το κοινό, ενώ ένα πρόγραμμα H/Y συνήθως στοχεύει στη διευκόλυνση χρήσης ενός υπολογιστή. Ωστόσο, φαίνεται υπερβολικά αυστηρό να θεωρούμε ότι ο προγραμματιστής ως δημιουργός δεν έχει απολύτως καμία συναισθηματική σχέση με το έργο του. Εάν για παράδειγμα το πρόγραμμα είναι ιδιαίτερα επιτυχημένο ή αποτελεσματικό, δεν θα ήταν σημαντικό να μπορεί το κοινό να τον αναγνωρίζει μέσω του έργου του ως δημιουργό; Προς την ίδια κατεύθυνση, εάν η τεχνολογία που δημιούργησε χρησιμοποιηθεί για αθέμιτους σκοπούς - για παράδειγμα, τη διανομή πορνογραφίας μέσω του διαδικτύου - δεν θα έπρεπε να έχει κάποια νομική βάση για να προβάλλει σχετική ένσταση⁵²;

Παρά, λοιπόν, τα όποια επιχειρήματα αντιτίθενται στην προστασία της σχέσης μεταξύ δημιουργού και του έργου του στην περίπτωση των προγραμμάτων H/Y, χρειάζεται να επισημανθεί ότι το ηθικό δικαίωμα πατρότητας μπορεί όχι μόνο διασφαλίσει τη δέουσα αναγνώριση του προγραμματιστή μέσω του έργου του, αλλά συνάμα να προωθήσει τη δημιουργική χρήση της τεχνολογίας, με την έλλειψη επιβολής αυστηρών περιορισμών στην δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης και προσαρμογής προγράμματα H/Y. Θα ήταν πολύ αυστηρό να θεωρούμε ότι ο προγραμματιστής ως δημιουργός απολαμβάνει μόνο την περιουσιακή διάσταση του πνευματικού του δικαιώματος, πόσο μάλλον από τη στιγμή που νομοθετικά τόσο σε διεθνές όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο τα προγράμματα H/Y έχουν

⁵² Βλ. *M. T. Sundara Rajan*, ο.π.

εξομοιωθεί με τα λογοτεχνικά έργα. Μάλιστα, η εν λόγω εξομοίωση θα μπορούσε να αποτελέσει και τη βάση για τον ενδεχόμενο ισχυρισμό ενός προγραμματιστή περί άνισης μεταχείρισης αυτού σε σχέση με τους δημιουργούς των υπόλοιπων λογοτεχνικών έργων.

2. Το έξυπνο υπολογιστικό σύστημα ως δημιουργός

Τελευταίος σταθμός της παρούσας ενότητας για το ψηφιακό περιβάλλον δεν θα μπορούσε να είναι άλλος από την τεχνητή νοημοσύνη. Με τον όρο “τεχνητή νοημοσύνη” αναφερόμαστε σε (έξυπνα) υπολογιστικά συστήματα ικανά να μιμούνται στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς που υπονοούν κάποια, στοιχειώδη έστω, ευφυΐα. Τέτοια στοιχεία αποτελούν για παράδειγμα η μάθηση, η κατανόηση, η συναγωγή συμπερασμάτων, η προσαρμοστικότητα και η επίλυση προβλημάτων⁵³. Παρά το γεγονός ότι ο εν λόγω επιστημονικός κλάδος αναπτύσσεται ήδη από την δεκαετία του πενήντα⁵⁴, σήμερα έχει διεισδύσει σε τέτοιο βαθμό τόσο στη βιομηχανική παραγωγή όσο και στις συναλλαγές, που δεν είναι λίγοι εκείνοι που θεωρούν ότι διανύουμε μια 4^η βιομηχανική επανάσταση⁵⁵. Συστήματα τηλεχειρουργικής, αυτοκινούμενα οχήματα, διασυνδεδεμένες οικιακές συσκευές (Internet of Things) είναι μερικά μόνο από τα παραδείγματα της σύγχρονης εφαρμογής της τεχνητής νοημοσύνης.

Η ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης, όπως είναι αναμενόμενο, έχει γεννήσει πολλούς νομικούς και ηθικούς προβληματισμούς. Μεταξύ αυτών είναι και το ζήτημα προστασίας έργων που δημιουργούνται από έξυπνα υπολογιστικά συστήματα μέσω του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας. Πρόκειται για ένα ζήτημα που γίνεται ακόμα πιο περίπλοκο στις περιπτώσεις αυτοματοποιημένων έξυπνων υπολογιστικών συστημάτων, από την λειτουργία των οποίων απουσιάζει πλήρως η ανθρώπινη παρέμβαση. Ειδικά σε ότι αφορά το ηθικό δικαίωμα έχει υποστηριχθεί γλαφυρά ότι το εάν η τεχνητή νοημοσύνη θα αποκτήσει ποτέ το είδος της προσωπικότητας, το οποίο θα δικαιολογούσε τη χορήγηση ηθικών δικαιωμάτων, είναι ζήτημα για συγγραφείς επιστημονικής φαντασίας και όχι για δικηγόρους πνευματικής ιδιοκτησίας⁵⁶.

⁵³ S. Yanisky-Ravid, Generating Rembrandt: Artificial Intelligence, Copyright, and Accountability in the 3A Era - The Human-Like Authors Are Already Here - A New Codel, Mich. St.L. Rev 2017, σ. 673: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2957722.

⁵⁴ Βλ. F. De Rouck, Moral rights & AI environments: the unique bond between intelligent agents and their creations, Journal of Intellectual Property Law & Practice, 2019, Vol. 14, No. 4: <https://academic.oup.com/jiplp/article-abstract/14/4/299/5318662?redirectedFrom=fulltext>.

⁵⁵ Βλ. E. Τζούλια, Προστασία προϊόντων τεχνητής νοημοσύνης μέσω του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας και των ευρεσιτεχνιών προβληματισμοί, Δίκαιο και Τεχνολογία, ΚΒ' Επιστημονικό Συμπόσιο, Εκδόσεις Σάκουλας, 2019.

⁵⁶ Βλ. I. Eagles και L. Longdin, Technological Creativity and Moral Rights: A comparative perspective, International Journal of Law and Information Technologies, Vol. 12 No.2: <https://academic.oup.com/ijlit/article-abstract/12/2/209/814739?redirectedFrom=fulltext>.

Είναι πράγματι δύσκολο νομικά να εντοπιστεί ο δικαιούχος του ηθικού δικαιώματος σε έργα έξυπνων υπολογιστικών συστημάτων, όπως για παράδειγμα στο πρόσφατο ολλανδικό project *“The Next Rembrandt”*. Επρόκειτο για την δημιουργία ενός ζωγραφικού πίνακα που θα ακολουθούσε πιστά την τεχνοτροπία του διάσημου ζωγράφου Rebrandt, χωρίς να αντιγράψει το υπάρχον έργο του. Χάρη σε έναν αλγόριθμο μηχανικής μάθησης ο υπολογιστής ανέλυσε δεδομένα από εκατοντάδες πίνακες του ζωγράφου αναφορικά με τις σκιάσεις, τους χρωματισμούς και τα γεωμετρικά μοτίβα, ενώ συνήγαγε τους τεχνικούς κανόνες και τα αισθητικά στοιχεία που πρυτανεύουν στην τέχνη του και τα απέδωσε αυτόνομα σε μια νέα εικόνα. Κατέστη έτσι δυνατό να παραχθεί ένα έργο, 347 χρόνια μετά τον θάνατο του Rebrandt, όπως θα μπορούσε να το έχει σχεδιάσει ο ίδιος ο καλλιτέχνης εάν ζούσε σήμερα⁵⁷. Γεννώνται ευλόγως τα ακόλουθα ερωτήματα: Ο πίνακας αποτελεί πνευματικό δημιούργημα των προγραμματιστών του αλγορίθμου ή μήπως του έξυπνου υπολογιστικού συστήματος; Θα μπορούσε άραγε το έξυπνο υπολογιστικό σύστημα να αναγνωριστεί ως δικαιούχος ηθικού δικαιώματος;

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε πρόσφατη Έκθεσή της αναφορικά με τις τάσεις και εξελίξεις στην τεχνητή νοημοσύνη, και σε ότι αφορά την ενδεχόμενη κάλυψη των έργων που έχουν δημιουργηθεί από έξυπνα υπολογιστικά συστήματα από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, τόνισε ότι: *“η απαίτηση της ανθρώπινης πνευματικής προσπάθειας εξαιρεί από το πλαίσιο προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων τα έργα που παράγονται χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση. Για παράδειγμα, ένα έργο που παράγεται εξ ολοκλήρου από ένα σύστημα τεχνητής νοημοσύνης χωρίς καμία ανθρώπινη πνευματική προσπάθεια, αποκλείεται από την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων”*⁵⁸.

Σε ό,τι αφορά το ηθικό δικαίωμα, υπενθυμίζεται ότι η διάταξη 6 δις της Σύμβασης Βέρνης προβλέπει ότι το ελάχιστο πλαίσιο προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων ενεργοποιείται μόνο από πράξεις της ανθρώπινης πνευματικής δημιουργίας. Κατά συνέπεια, η Σύμβαση Βέρνης δεν επιβάλλει με κανέναν τρόπο στα συμβαλλόμενα κράτη την υποχρέωση να

⁵⁷ Βλ. A. Guadamuz, Do Androids Dream of Electric Copyright? Comparative analysis of originality in artificial intelligence generated works, Sussex Research Online, Intellectual Property Quarterly, 2017 (2). pp. 169-186. ISSN 1364-906X: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2981304.

⁵⁸ Trends and Developments in Artificial Intelligence - Challenges to the Intellectual Property Rights Framework - Final Report - Communications Networks, Content and Technology, 2020: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/394345a1-2ecf-11eb-b27b-01aa75ed71a1/language-en>.

παρέχουν προστασία πνευματικών δικαιωμάτων σε έργα αυτοματοποιημένων έξυπνων υπολογιστικών συστημάτων, όπου απουσιάζει η παρέμβαση του ανθρώπινου παράγοντα.

Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την πνευματική ιδιοκτησία βασίζεται κυρίως στην παράδοση ότι τα πνευματικά δικαιώματα προστατεύουν την πρωτότυπη λογοτεχνική, επιστημονική ή καλλιτεχνική δημιουργία, ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης πνευματικής προσπάθειας. Η ανθρωποκεντρική αυτή διάσταση αποτυπώνεται και στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής “ΔΕΕ” και “Δικαστήριο”), το οποίο θεωρεί ότι προκειμένου να τύχει προστασίας ένας δημιουργός, θα πρέπει αυτός να δίνει το “*προσωπικό του άγγιγμα*” στο έργο που δημιουργεί⁵⁹. Παράλληλα, το ΔΕΕ αναγνωρίζει ότι είναι απολύτως δυνατό να δημιουργηθούν έργα με τη βοήθεια ενός μηχανήματος ή συσκευής, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της φωτογραφίας⁶⁰. Στο πλαίσιο δε αξιολόγησης της πρωτοτυπίας του έργου - ως βασικής προϋπόθεσης για την αναγνώριση πνευματικών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο - το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι για να μπορεί ένα έργο να θεωρηθεί πρωτότυπο, είναι συγχρόνως αναγκαίο να αντανακλά την προσωπικότητα του δημιουργού του, εκδηλώνοντας τις ελεύθερες και δημιουργικές επιλογές του⁶¹.

Οι επιλογές αυτές μπορούν να προκύψουν σε διάφορες φάσεις της δημιουργικής διαδικασίας, όπως για παράδειγμα στη σύλληψη, την προετοιμασία την εκτέλεση και στην ολοκλήρωση αυτής. Ακόμη και η δημιουργικότητα που εκδηλώνεται αποκλειστικά στο προπαρασκευαστικό στάδιο ενός έργου, μπορεί να αρκεί για την διαπίστωση της πρωτοτυπίας. Το τελευταίο είναι σύμφωνο με το γεγονός ότι στην Οδηγία 91/250 είχε συμπεριληφθεί στον ορισμό του “προγράμματος υπολογιστή” το “προπαρασκευαστικό υλικό σχεδιασμού”⁶², διευκρινίζοντας ότι ένα πρόγραμμα Η/Υ προστατεύεται από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, εάν βασίζεται σε προπαρασκευαστική εργασία σχεδιασμού που αντικατοπτρίζει δημιουργικές επιλογές του ανθρώπου/δημιουργού.

⁵⁹ ΔΕΕ, C-145/10, *Eva-Maria Painer κατά Standard VerlagsGmbH και λοιποί*, σκέψη 92.

⁶⁰ Βλ. χαρακτηριστικά ΔΕΕ, C-145/10, ο.π.

⁶¹ ΔΕΕ, C-469/17, *Funke Medien NRW GmbH κατά Bundesrepublik Deutschland*, σκέψη 19.

⁶² Άρθρο 1, παράγραφος 1, εδάφιο 2 Οδηγίας 2009/24/ΕΚ: “... Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, ο όρος «προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών» περιλαμβάνει και το προπαρασκευαστικό υλικό σχεδιασμού τους. Ομοίως, στην Αιτιολογική Σκέψη 7: Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, ο όρος “πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή” περιλαμβάνει προγράμματα κάθε μορφής, περιλαμβανομένων και εκείνων που είναι ενσωματωμένα στο υλικό. Ο όρος αυτός περιλαμβάνει επίσης προπαρασκευαστική εργασία σχεδιασμού που οδηγεί στην κατάρτιση ενός προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή εφόσον η φύση της προπαρασκευαστικής εργασίας είναι τέτοια που το πρόγραμμα του ηλεκτρονικού υπολογιστή μπορεί να προκύψει από αυτή σε ένα υστερότερο στάδιο”.

Στην περίπτωση των φωτογραφικών έργων, όπου για τη δημιουργία του έργου χρησιμοποιείτε μηχανήμα/συσκευή (η φωτογραφική μηχανή), το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι “ο δημιουργός μπορεί να πραγματοποιήσει τις ελεύθερες και δημιουργικές του επιλογές με πλείονες τρόπους και σε διάφορα χρονικά σημεία κατά την παραγωγή τους⁶³... Μέσω των ποικίλων αυτών επιλογών, ο δημιουργός φωτογραφικού πορτρέτου μπορεί, επομένως, να δώσει το προσωπικό του άγγιγμα στο έργο που δημιουργήθηκε⁶⁴”. Ωστόσο, το ΔΕΕ δεν φαίνεται να απαιτεί η δημιουργικότητα ή η προσωπικότητα του συγγραφέα (προσωπικό άγγιγμα) να είναι αντικειμενικά διακριτή στο αποτέλεσμα που προκύπτει. Αυτό που φαίνεται να είναι αρκετό είναι ότι ο δημιουργός ασκεί τις ελεύθερες και δημιουργικές επιλογές του και εκφράζει έτσι την προσωπικότητά του. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεωρεί ότι η παραπάνω αναφερόμενη νομολογιακή προσέγγιση μπορεί να τύχει αναλογικής εφαρμογής στα έργα που δημιουργούνται από έξυπνα υπολογιστικά συστήματα όπου παρεμβαίνει ο ανθρώπινος παράγοντας. Αντιθέτως, δεν ισχύει το ίδιο για τα αυτοματοποιημένα έξυπνα υπολογιστικά συστήματα, καθώς στην περίπτωση αυτών απουσιάζει η “προσωπική σφραγίδα” της ανθρώπινης πνευματικής δημιουργίας.

Το θεσμικό δε πλαίσιο των ανθρώπινων δικαιωμάτων παρέχει πρόσθετα επιχειρήματα προς υποστήριξη της θέσεως ότι τα πνευματικά δικαιώματα προϋποθέτουν την ανθρώπινη πατρότητα ενός έργου. Για παράδειγμα, η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα προστατεύει τα ηθικά και υλικά συμφέροντα των δημιουργών που απορρέουν από κάθε είδους επιστημονική, λογοτεχνική ή καλλιτεχνική παραγωγή τους⁶⁵. Δεδομένου δε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα εξ ορισμού ανήκουν στα ανθρώπινα όντα, η έννοια της δημιουργίας βάσει της Οικουμενικής Διακήρυξης αναφέρεται στην ανθρώπινη πατρότητα του έργου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το Ηνωμένο Βασίλειο όντας από τα λίγα κράτη παγκοσμίως που προβλέπει ειδική διάταξη περί της πατρότητας έργων που παράγονται από υπολογιστές (τα λεγόμενα “computer-generated programs”), αποκλείει ρητά τα έργα αυτά από το πεδίο προστασίας των ηθικών δικαιωμάτων⁶⁶. Κατ’ επέκταση, η εν λόγω προσέγγιση του

⁶³ ΔΕΕ, C-145/10, ο.π., σκέψη 91: “Στο στάδιο της προετοιμασίας, ο δημιουργός μπορεί να επιλέξει τη θέση, τη στάση του ατόμου που θα φωτογραφηθεί ή τον φωτισμό. Κατά τη λήψη του φωτογραφικού πορτρέτου, μπορεί να επιλέξει το κάδρο, τη γωνία λήψης καθώς και τη δημιουργούμενη ατμόσφαιρα. Τέλος, κατά την εκτύπωση του κλισέ, ο δημιουργός μπορεί να επιλέξει μεταξύ πλείονων διαθέσιμων τεχνικών εκτυπώσεως εκείνη που προτιμά ή, ενδεχομένως, να χρησιμοποιήσει λογισμικό”.

⁶⁴ ΔΕΕ, C-145/10, ο.π., σκέψεις 90 και 92.

⁶⁵ Άρθρο 27, παράγραφος 2 της Οικουμενική Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

⁶⁶ Άρθρο 79, παράγραφος 2, στοιχείο α’, Νόμος περί πνευματικών δικαιωμάτων, σχεδίων και ευρεσιτεχνιών 1988 (Copyright, Designs and Patents Act 1988).

αγγλοσαξονικού δικαίου αποκλείει και τα έργα που δημιουργούνται από αυτοματοποιημένα έξυπνα υπολογιστικά συστήματα.

Το ερώτημα για το εάν το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας αφορά μόνο τον άνθρωπο ως δημιουργό δεν είναι καινούργιο, ενώ έχει ήδη απασχολήσει τα δικαστήρια των Ηνωμένων Πολιτειών στην υπόθεση *Monkey-Selfie*, με αντικείμενο την πνευματική ιδιοκτησία επί της φωτογραφίας που τράβηξε μια μαϊμού (ονόματι Naruto) στην Ινδονησία το 2011 με την φωτογραφική μηχανή που είχε στήσει με αυτόν ακριβώς τον σκοπό ο φωτογράφος David Slater. Μια ιδιαίτερα επιτυχημένη λήψη από το ζώο, που υποτίθεται ότι αναδείκνυε τις υψηλές διανοητικές του ικανότητες, παρακίνησε μια φιλοζωική οργάνωση, ονόματι PETA (People For The Ethical Treatment of Animals), να υποστηρίξει την αναγνώριση μιας νέας κατηγορίας υποκειμένων δικαίου, των προσώπων μη ανθρώπινης φύσης και να διεκδικήσει δικαστικά τα πνευματικά δικαιώματα επί της φωτογραφίας στο όνομα του ζώου. Το επιληφθέν περιφερειακό δικαστήριο (US District Court for the Northern District of California)⁶⁷ απέρριψε την υπόθεση κρίνοντας ότι η Naruto δεν μπορεί να υπαχθεί ως δημιουργός στο νόμο περί πνευματικών δικαιωμάτων (US Copyright Act). Εν συνεχεία, η PETA άσκησε έφεση κατά της απορριπτικής απόφασης. Όμως, ύστερα από διαπραγματεύσεις που κατέληξαν σε συμβιβασμό με τον David Slater⁶⁸, η PETA ζήτησε από το δικαστήριο να απορρίψει την έφεσή της και να διακόψει την εκδίκαση της υπόθεσης. Ωστόσο, το δευτεροβάθμιο περιφερειακό δικαστήριο αποφάσισε να εκδώσει απόφαση απορρίπτοντας το αίτημα περί μη αποδοχής της έφεσης, χαρακτηρίζοντας τη στρατηγική της PETA ως μια προσπάθεια να αποφευχθεί η δημοσίευση μιας απόφασης αντίθετης προς το συμφέρον της⁶⁹. Έτσι, το 2018, η απόφαση που ελήφθη από το δευτεροβάθμιο περιφερειακό δικαστήριο (9th U.S. Circuit Court of Appeals in San Francisco)⁷⁰ επιβεβαίωσε την πρωτόδικη κρίση καταλήγοντας στο ίδιο συμπέρασμα, ότι δηλαδή η νομοθεσία περί πνευματικών δικαιωμάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν επιτρέπει στα ζώα να υποβάλλουν αγωγές παραβίασης πνευματικών δικαιωμάτων⁷¹.

⁶⁷ *Naruto v. Slater*, 9th U.S. Circuit Court of Appeals in San Francisco, decision number 16-15469.

⁶⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ένας εκ των όρων του συμβιβασμού προέβλεπε την υποχρέωση του εναγόμενου, που τοποθέτησε την φωτογραφική μηχανή στο δάσος, να δωρίζει το 25% των μελλοντικών ακαθάριστων εσόδων από την εκμετάλλευση των επίμαχων φωτογραφιών σε μη κερδοσκοπικές οργανώσεις προστασίας του βιότοπου που ζουν τα απεικονιζόμενα ζώα στην Ινδονησία.

⁶⁹ Βλ. *Michelle C. Pardo*, Ninth Circuit Recently Slams PETA Over Monkey Selfie Lawsuit, Duane Morris Blogs, Animal Law Developments, 2018: <https://blogs.duanemorris.com/animalawdevelopments/2018/07/11/name-blog-entry/>.

⁷⁰ *Naruto v. Slater*, United States District Court Northern District of California, case Number 15-cv-04324-WHO.

⁷¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι το αμερικανικό δικαστήριο πέρα από την απόφασή του αναφορικά με την αναγνώριση πνευματικών δικαιωμάτων, κατήγγειλε την φιλοζωική οργάνωση PETA για τις ενέργειές της, κατηγορώντας την ότι χρησιμοποίησε την Naruto ως “πιόνι” προσποιούμενη ότι είναι “φίλος” (επί τη βάση του μηχανισμού *Next Friend Standing* στις Ηνωμένες Πολιτείες και γενικά στα κράτη του common law): “[...] PETA appears to have failed to live up to the title of “friend.” [...]”

Αν η ίδια υπόθεση είχε τεθεί ενώπιον του ΔΕΕ, σύμφωνα με την παραπάνω εκτεθείσα νομολογιακή προσέγγιση του, ίσως το Δικαστήριο να αναγνώριζε δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στον φωτογράφο, καθώς εκείνος είναι που έδωσε το προσωπικό του άγγιγμα στο φωτογραφικό έργο, θέτοντας τις ελεύθερες και δημιουργικές επιλογές του τόσο στη σύλληψη όσο και στην προετοιμασία της δημιουργικής διαδικασίας. Το ίδιο, όμως, δεν θα ίσχυε για την μαϊμού αφού σε ότι αφορά την δική της “συνεισφορά” απουσιάζει η προσωπική σφραγίδα της ανθρώπινης πνευματικής δημιουργίας, η οποία προστατεύεται μέσω του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας.

Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι το υφιστάμενο διεθνές και ευρωπαϊκό δικαιικό και νομολογιακό πλαίσιο για την πνευματική ιδιοκτησία δεν καθιστά εφικτή την αναγνώριση (έστω και αναλογική) δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (πόσο μάλλον δε ηθικού δικαιώματος) στα έξυπνα υπολογιστικά συστήματα αυτά καθαυτά, αφού δεν μπορούν να εξομοιωθούν με ανθρώπινα όντα, που αφήνουν την προσωπική τους σφραγίδα σε ένα έργο που αποτελεί αποτέλεσμα πνευματικής/διανοητικής δημιουργίας. Αντιθέτως, τα τυχόν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας μπορούν να αποδοθούν στους προγραμματιστές των αλγορίθμων, οι οποίοι παρεμβαίνουν στη διαδικασία δημιουργίας του έργου από το έξυπνο υπολογιστικό σύστημα. Εν προκειμένω, βέβαια, θα ισχύουν οι ίδιοι προβληματισμοί που διατυπώθηκαν στην περίπτωση των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειωθεί ότι το 2017 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε Ψήφισμά του σχετικά με ρυθμίσεις αστικού δικαίου στον τομέα της ρομποτικής είχε διατυπώσει σύσταση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή να διερευνήσει “τη δημιουργία μακροπρόθεσμα ενός ειδικού νομικού καθεστώτος για τα ρομπότ, ώστε τουλάχιστον τα πιο εξελιγμένα, αυτόνομα ρομπότ να αναγνωρίζονται ως ηλεκτρονικά πρόσωπα με υποχρέωση επανόρθωσης τυχόν ζημίας που προκαλούν, και ενδεχομένως εφαρμογή της ηλεκτρονικής αυτής προσωπικότητας σε περιπτώσεις στις οποίες τα ρομπότ λαμβάνουν αυτόνομα αποφάσεις ή έρχονται με άλλον τρόπο σε ανεξάρτητη διάδραση με τρίτα μέρη⁷²”.

[I]n the wake of PETA's proposed dismissal, Naruto is left without an advocate, his supposed “friend” having abandoned Naruto's substantive claims in what appears to be an effort to prevent the publication of a decision adverse to PETA's institutional interests. Were he capable of recognizing this abandonment, we wonder whether Naruto might initiate an action for breach of confidential relationship against his (former) next friend, PETA, for its failure to pursue his interests before its own. Puzzlingly, while representing to the world that “animals are not ours to eat, wear, experiment on, use for entertainment, or abuse in any other way,” PETA seems to employ Naruto as an unwitting pawn in its ideological goals”.

⁷² Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 16ης Φεβρουαρίου 2017 με συστάσεις προς την Επιτροπή σχετικά με ρυθμίσεις αστικού δικαίου στον τομέα της ρομποτικής [2015/2103(INL)], παράγραφος 59, στοιχείο στ': https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EL.html.

Ωστόσο, μια ενδεχόμενη αναγνώριση νομικής (ηλεκτρονικής) προσωπικότητας στις προηγμένες εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης θα ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με την υφιστάμενη παγκόσμια νομική παράδοση, η οποία αντιλαμβάνεται ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μόνο τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Είναι βέβαιο ότι μια ενδεχόμενη αναγνώριση νομικής υπόστασης ηλεκτρονικών προσώπων στο πλαίσιο της ρομποτικής, θα έθετε όλους τους δικαιοκούς μηχανισμούς σε υποχρεωτική αναθεώρηση. Σε ότι αφορά μάλιστα την πνευματική ιδιοκτησία, θα απαιτούσε μια εκ θεμελίων αναδιαμόρφωση των περιουσιακών και δη ηθικών δικαιωμάτων. Κάτι τέτοιο, όμως, θα αντιστρατευόταν τον ακρογωνιαίο λίθο αυτού του δικαίου που δεν είναι άλλος από την ανθρώπινη διάνοια, πολλώ δε μάλλον στην περίπτωση των ηθικών δικαιωμάτων, μέσω των οποίων προστατεύεται ο οργανικός δεσμός αυτής της διάνοιας με το παραγόμενο έργο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχοντας μελετήσει το κανονιστικό πλαίσιο για το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού, και αφού εξετάσαμε την παρουσία αυτού στο ψηφιακό περιβάλλον, μπορούμε να συνάγουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Σε ό,τι αφορά το κανονιστικό πλαίσιο, έγινε αντιληπτό ότι τόσο οι ζυμώσεις όσο και η θέσπιση του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, κινητοποιήθηκαν από την τεχνολογική εξέλιξη τόσο σε διεθνές όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Παρόλα αυτά, μέχρι και σήμερα, δεν έχει επιτευχθεί μια οικουμενική εναρμόνιση αυτού του δικαίου λόγω της διάστασης μεταξύ των συστημάτων copyright και droit d'auteur. Αυτό, όμως, στο εγγύς μέλλον δεν κρίνεται απίθανο, αρκεί από την μια πλευρά τα κράτη του συστήματος copyright να ενσωματώσουν στο εσωτερικό τους δίκαιο αυτόνομες δικλίδες ασφαλείας για τον πυρήνα του ηθικού δικαιώματος, και τα κράτη του συστήματος droit d'auteur να υιοθετήσουν μια πραγματιστική προσέγγιση στην εφαρμογή και ερμηνεία του δικαιώματος αυτού. Παράλληλα, θα πρέπει να επιτευχθεί η αναγκαία εξισορρόπηση των λοιπών ετερόνυμων σχέσεων που εξακολουθούν να υφίστανται στο ψηφιακό περιβάλλον, όπως εκείνη ανάμεσα στους δημιουργούς και τους χρήστες.

Διαπιστώσαμε ότι η εναρμόνιση του ηθικού δικαιώματος δεν έχει επιτευχθεί και σε ενωσιακό επίπεδο, καθώς τα αντίπαλα δέοντα εντός του συστήματος droit d'auteur, ήτοι ο μονισμός και ο δυϊσμός, εξακολουθούν να δημιουργούν χάσμα μεταξύ των κρατών-μελών. Για να μπορέσει να επιτευχθεί μια ενωσιακή εναρμόνιση, θα πρέπει αμφότερα δόγματα να βρουν

τη χρυσή τομή στα ζητήματα του αμεταβίβαστου του ηθικού δικαιώματος και της χρονικής διάρκειας προστασίας αυτού. Ωστόσο, και εδώ η σύγκληση δεν κρίνεται απίθανη, καθώς ήδη σε ότι αφορά την απαγόρευση μεταβίβασης του ηθικού δικαιώματος, ακόμα και τα κράτη που υιοθετούν τον δυϊσμό έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν την άδεια χρήσης του ηθικού δικαιώματος, χωρίς όμως να επηρεάζεται ο πυρήνας αυτού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ειδικός μηχανισμός των αποκλειστικών ή μη αδειών χρήσης που προβλέπεται σε κράτη-μέλη που υιοθετούν το δόγμα του μονισμού, αποτελεί τη μέση λύση για την εξασφάλιση του ηθικού δικαιώματος στον ψηφιακό κόσμο, καθώς επιτρέπει την απαιτούμενη από την Κοινωνία της Πληροφορίας πρόσβαση στους χρήστες, ενώ παράλληλα επιτρέπει στο δημιουργό να έχει την εποπτεία και τον έλεγχο του έργου του, με τον φραγμό της καταχρηστικότητας να διασφαλίζει την δέουσα ισορροπία.

Αδιαμφισβήτητα, η ανάγκη προστασίας του ηθικού δικαιώματος του δημιουργού στο ψηφιακό περιβάλλον είναι αυξημένη, καθώς τα ψηφιοποιημένα έργα είναι διαθέσιμα σε ευρύ κοινό σε όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου, το οποίο κοινό όχι μόνο έχει εύκολα πρόσβαση σε αυτά αλλά μπορεί και να τα επεξεργάζεται ή αλλοιώνει μέσω της ψηφιακής διάδρασης, χωρίς πολλές φορές να είναι εφικτό να εντοπιστεί η ταυτότητά των κακόβουλων χρηστών. Θα πρέπει να λαμβάνονται τα κατάλληλα εκείνα μέτρα (τεχνικά, εκπαιδευτικά κτλ.) που θα επιτρέπουν την ομαλή λειτουργία του ηθικού δικαιώματος, ήτοι την αναγνώριση της πατρότητας και την περιφρούρηση της ακεραιότητας του έργου. Με τις κατάλληλες αυτές εγγυήσεις, το ηθικό δικαίωμα θα δύναται να προστατέψει τα πολιτιστικά και επιστημονικά έργα, καθώς και την αντίστοιχη γνώση, από οποιαδήποτε τροποποίηση ή αλλοίωση, όντας δείκτης αξιοπιστίας και ποιότητας.

Στο πλαίσιο, τέλος, απονομής των ηθικών δικαιωμάτων στους δημιουργούς των σύγχρονων τεχνολογικών δημιουργιών, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η παρέμβαση του ανθρωπίνου παράγοντα. Επομένως, τόσο οι δημιουργοί των προγραμμάτων Η/Υ όσο και των έξυπνων υπολογιστικών συστημάτων μπορούν να θεωρηθούν δικαιούχοι ηθικών δικαιωμάτων, εφόσον στο έργο αποτυπώνεται η προσωπικότητά τους μέσω της εκδήλωσης των ελεύθερων και δημιουργικών επιλογών τους. Αντίστοιχο δικαίωμα δεν μπορεί να αναγνωριστεί στα αυτοματοποιημένα έξυπνα υπολογιστικά συστήματα αυτά καθαυτά καθώς τόσο το σύστημα copyright όσο και το σύστημα droit d'auteur δεν αναγνωρίζουν (μέχρι και σήμερα) δικαιώματα σε πρόσωπα μη ανθρώπινης φύσης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το νομικό πλαίσιο προστασίας του ηθικού δικαιώματος αναπτύχθηκε παράλληλα με την πρόοδο της τεχνολογίας, όπως άλλωστε και ολόκληρο το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας. Κατά συνέπεια, δεν θα πρέπει να επιδιωχθεί ο περιορισμός των εξουσιών αυτού του δικαιώματος, αλλά αντίθετα να ενισχυθεί ο ρόλος αυτών στη σύγχρονη ψηφιακή πραγματικότητα. Το “παγκόσμιο χωριό” του Marshall McLuhan έχει κατά πολύ προπορευτεί από την ηλεκτρονική εποχή και βρίσκεται πλέον αντιμέτωπο με τις διαρκώς αυξανόμενες προκλήσεις της ψηφιακής εποχής. Σε έναν ψηφιακό κόσμο, ο οποίος δεν γνωρίζει σύνορα, η εξασφάλιση του ηθικού δικαιώματος κρίνεται απαραίτητη προς όφελος όχι μόνο του δημιουργού αλλά και της ίδιας της πολιτιστικής βιομηχανίας. Σίγουρα, μια ενωσιακή εναρμόνιση θα ήταν ένα σημαντικό πρώτο βήμα, όμως, η οικουμενική εναρμόνιση, επιβολή και περιφρούρηση είναι εκείνη που θα επιτρέψει στο ηθικό δικαίωμα να σταθεί αυτοδύναμο απέναντι στους απρόβλεπτους κινδύνους της ψηφιακής εποχής.

Σημαντικός αρωγός στην προσπάθεια αυτή θα είναι η ευαισθητοποίηση του κοινού, και δη των χρηστών του διαδικτύου και των προηγμένων εφαρμογών της τεχνητής νοημοσύνης, ως προς την σημασία των πνευματικών δικαιωμάτων και δη του ηθικού δικαιώματος του δημιουργού. Η έβδομη τέχνη έχει συνδράμει προς αυτή την κατεύθυνση - με πρόσφατο παράδειγμα την ταινία κινουμένων σχεδίων *COCO*⁷³, μια αριστοτεχνικά καμουφλαρισμένη ωδή στο ηθικό δικαίωμα του δημιουργού⁷⁴ - με την ελπίδα να γαλουχηθεί μια νέα γενιά πολιτών που θα είναι ευαισθητοποιημένη με τα πνευματικά δικαιώματα, πόσο μάλλον δε με την ηθική διάσταση αυτών.

⁷³ Πληροφορίες για το ταινία: <https://www.imdb.com/title/tt2380307/> - Η ταινία απέσπασε το Όσκαρ καλύτερης ταινίας κινουμένων σχεδίων το 2018: <https://abc.com/shows/oscars/news/winners/oscar-winners-2018-see-the-full-list>.

⁷⁴ Βλ. αναλυτικά J. A. Murillo Chávez, ο.π.